

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ - ДІТРОЙТ - ЧІКАГО

Ч. 2 (105) - 1978

В. ДЯДИНЮК

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Ч. 2 (105)

Р. 1978

ДЗВОНИ
CAMPANAE - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHES - DIE GLOCKEN

Тримісячник української християнської літературної творчости

видає
Філософічно-гуманістичний факультет УКУ
Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ — ДІТРОЙТ — ЧІКАГО
1978

Інж. Роман Крохмалюк

ІВАН ПУЛЮЙ

(У шістдесятиліття смерти великого українського вченого)

Проф. д-р Іван Пулуй у 1915 р.

Друга половина минулого століття на Західньо-Українських Землях це не лиш час політичного пробудження нашого народу та відродження українського письменства. Ця доба, що її по скасуванні кріпацтва у 1848 році слушно називаємо „Весною Народів”, принесла нам цілий ряд учених, яких праці мали великий вплив на розвиток природничих та технічних наук.

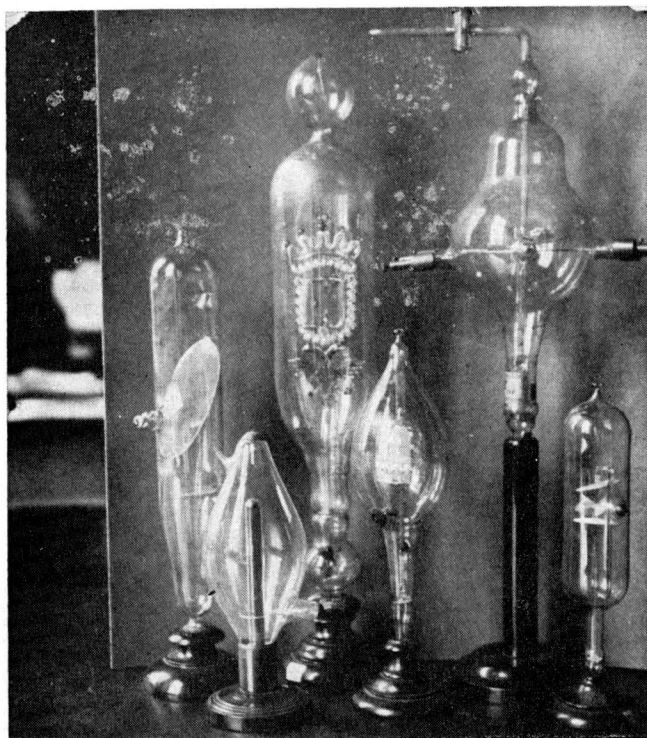
Із цих учених висувається на провідне місце постать Івана Пулюя, що своїми винаходами і науковими працями причинився у великій мірі до розвитку фізики та молодой тоді ще науки електротехніки. Саме цього року минає шістдесят літ від смерти професора д-ра Івана Пулюя і тому то слід нам зазнаномитися з його науково-творчою діяльністю. Бо ж проф. Пулюй залишив по собі велику кількість наукових праць та винаходів, що ними пишаються бібліотеки та музеї багатьох держав Західньої Європи.

Іван Пулюй народився 2-го лютого 1848 року в містечку Грималові, Тернопільської області. Батько його Павло, свідомий міщанин, вислав сина по скінченні гімназії в Тернополі до Відня, студіювати богослов'я. Та вже під час своїх богословських студій молодий Пулюй почав цікавитися природничими науками і слухав часто лекцій з математики й фізики на філософічному факультеті Віденського Університету.

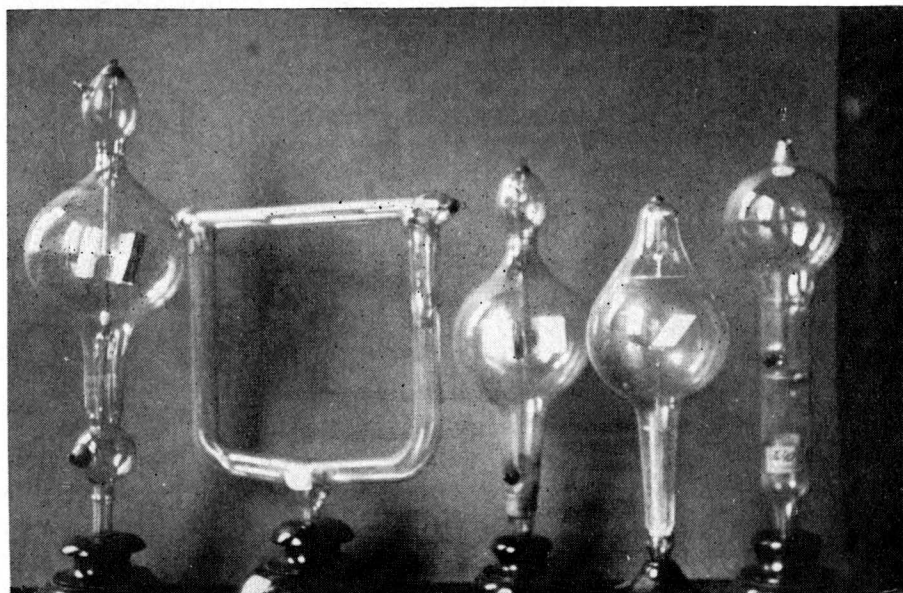
Цікаві досліди над прикметами газів, що їх Пулюй мав нагоду бачити на лекціях професора Віктора Лянга, так його захопили, що, закінчивши з відзначенням теологічні студії у 1869 році, він не висвятився на священика, а почав студіювати фізику, математику й астрономію. Не маючи грошової допомоги від батьків, Пулюй був примушений удержуватися з лекцій. Він закінчив студії у 1873 році дипломом учителя середніх шкіл, та проф. В. Лянг, доцінюючи його незвичайні здібності, дав йому працю асистента в фізичній лабораторії Віденського Університету, а опісля доручив йому вести лекції з теорії тепла. Дальші два роки Пулюй працює викладачем у Військово-Морській Академії у Фіюме (сьогодні це місто Рєка в Хорватії).

Та вже по двох роках побуту у Фіюме молодий учений рішився покинути цю працю й далі студіювати, щоб досягнути докторат. Пулюя цікавила зокрема молода тоді ще і незнана ділянка природничих наук — електротехніка. Це були роки, коли Вернер фон Зіменс збудував на основі електро-динамічного принципу свою електричну машину, а А. Г. Белл свій перший телефонічний апарат.

У 1876 році Міністерство Шкільництва й Культури у Відні признало Пулюєві державну стипендію для дальших студій у Страсбурзі, де він на протязі одного року досягнув ступінь докто-

Флюорисценційні
лямпи конструкції
проф. І. Пулюя
(Власність Техніч-
ного Музею у Від-
ні.)

Скляні трубки і лампи наповнені розрідженими газами, винахід проф. І. Пулюя.
(Власність Технічного Музею у Відні.)

ра філософічних наук на тамошньому університеті. По повороті до Відня Пуллой габілітувався на доцента експериментальної фізики Віденського Університету, де викладав кінетичну теорію газів та механічну теорію тепла. У цьому часі д-р Пуллой почав робити досліди над електричними виладуваннями у скляних трубках з розрідженими газами, що їх започаткували Віліям Крукс в Англії та Йоган Гітторф у Німеччині. Опісля д-р Пуллой почав досліджувати у скляних трубках з високою порожнечою катодні промені. Він виробляв сам ці скляні трубки та лампи, в чому дійшов до досконалости. Викладаючи механічну теорію тепла, він сконструював дуже точний прилад для визначення механічного еквівалента теплоти, за який дістав срібну медаль на всесвітній виставі в Парижі в 1878 році.

Досліджуючи прикмети катодних променів, Пуллой сконструював у 1882 році фосфоресценційну лампу. Вона стала взором для англійських та німецьких учених, що досліджували ці таємні тоді ще промені. Були це між іншими: проф. Ленард, Крукс, Тітторф та Рентген. Вони вживали до своїх дослідів лампу конструкції Пуллой, що її вони в нього замовляли. Та тільки одинокий Вільгельм Рентген відкрив через припадок у 1895 році, що з фосфоресценційної лампи виходять невидимі промені, які проходять крізь різні матеріали за виїмком металів. Ці промені він назвав променями „X”, що стали пізніше відомі в Європі як промені Рентгена.

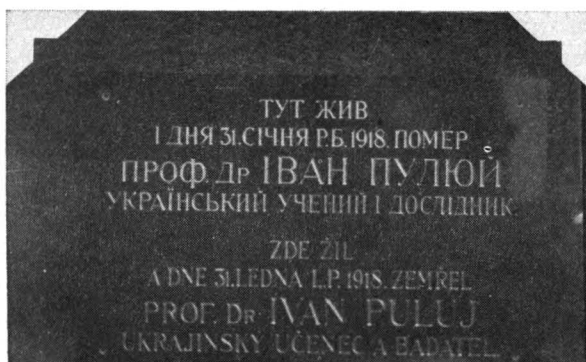
Заходить питання, чому саме проф. Пуллой закинув свої досліди над катодними променями і своєю фосфоресценційною лампою. Знаємо, що по переїзді з Фіюме до Відня Пуллой почав цікавитися проблемами електротехніки. В тому часі фабрика зброї Верндля у містечку Штаєр у Горішній Австрії заангажувала його, як одного з нечисленних експертів для продукції електричних моторів, жарівок, електричних проводів тощо. Працюючи у фірмі Верндля, Пуллой винайшов методу карбонізування волокон до жарівок, які наш вчений опатентував, та демонстрував на технічній виставці в Штаєр у 1884 році.

Доцінюючи наукові праці Пуллой, його глибоке знання та педагогічні здібності, Міністерство Шкільництва і Культури у Відні покликала його на становище звичайного професора німецької політехніки в Празі. Крім цього, доручено йому було окремим декретом опрацювати можливості розбудови електричної енергії в Чехах та Моравії.

Професор Пуллой перебрав з днем першого жовтня 1884 року катедру фізики в німецькій політехніці у Празі та рівночасно почав викладати, як один з перших, електротехніку, що стала завдя-

ки його старанням окремим предметом в австрійських політехніках.

Перетяжений працею, професор Пулюй закинув був через брак часу досліджувати катодні промені і його фосфоресценційні лампи, які він привіз зі собою до Праги і які пролежали в скринях до 1895 р., коли то саме проф. Рентген відкрив промені „X”. Довідавшись про відкриття Рентгена, професор Пулюй почав робити досліди зі своїми лампами над невидимими променями „X” і подібно як Рентген діставав знімки костей малих звірят та рук людини. На жаль, широко поведена пропаганда в німецькій пресі зробила відповідну рекламу професорові Рентгенові, а наш учений, будучи з природи скромною людиною, ніколи не виступав в обороні своїх прав, хоч Рентген відкрив промені „X” при допомозі фосфоресценційної лампи проф. Пулюя.

Пропам'ятна марморна таблиця вбудована в домі у Празі, де жив проф. Іван Пулюй.

Свої праці містив проф. Пулюй у більшості в німецьких наукових журналах а саме: „Citzungsberichte der K. K. Akademie der Wissenschaften in Wien”, „Zeitschrift fuer Elektrotechnik”, „Anna'en der Physik und Chemie”, та багато інших.

В Англії Наукове Товариство для дослідів з фізики видало у 1889 році довшу працю проф. Пулюя під заголовком: „Radiant Electrode Matter And So-cal'ed Fourth State”.

Професор І. Пулюй, як один із визначних умів тодішньої доби, передбачав, яке велике значення буде мати у майбутньому нова наука елетротехніки. Він посвятився їй всеціло і став фахівцем великого формату. Він проєктував і будував перші електростанції та часто служив своїм досвідом та фаховими порадами іншим, коли треба було розв'язати якусь складну електротехнічну пробле-

му. В цьому періоді проф. Пулюй дістав патенти на кілька своїх винаходів, з яких слід згадати:

1. Топкі забезпечники.

2. Телефонічний сигнал.

3. Забезпечники телефонічних станцій від високої напруги.

Здавалося б, що, перебуваючи так довго, бо ж більше, як півстоліття поза рідним краєм, проф. Пулюй відчужиться та стратить контакт з українським народом. Та так воно не сталося. Хоч сильно перетяжений фаховою працею та науковою діяльністю серед чужих, професор Пулюй все ж таки знаходив час, щоб підкреслити свій духовий зв'язок з батьківщиною. Він писав популярно-наукові книжечки, з яких слід згадати такі: „Нові та перемінні звізди” з астрономії, та „Нова і непропаща сила” з електротехніки. Наукове Товариство ім. Шевченка видало в 1905 році наукові праці проф. Пулюя „Електрична централка в Гогенфурт” та „Безпечна станція телефонів”.

Не можна не згадати перекладу Святого письма Нового Завіту, яке проф. Пулюй переклав разом з письменником Пантелеймоном Кулішем. Хоча переклад цей був готовий у 1871 році, треба було чекати десять літ на його перше видання. Друге видання появилось у 1912 році, а третє в 1919 році. На жаль, галицькі видавництва і журнали не радо друкували статті проф. Пулюя, навіть коли вони були популярного характеру. Тим то багато праць проф. Пулюя в українській мові залишилися недрукованими, між іншими „Молитовник”, далі підручники фізики, математики та геометрії для середніх шкіл.

Професор Пулюй, маючи широкі зв'язки з ученими, як теж і членами австрійського парламенту, порушував часто справу польонізації на галицько-українських землях, жадав відкриття українських середніх та високих шкіл, як теж адміністративних прав для українського народу. У цій справі проф. Пулюй опрацював резолюції для цісарського двора, як теж для наступника престолоа князя Фардинанда. На жаль, ці його старання не принесли позитивних наслідків.

Професор Пулюй перейшов на емеритуру в 1917 році під час першої світової війни, а в рік пізніше помер дня 31 січня 1918 року у Празі.

Над свіжою могилою пращав великого українського вченого в імені професорського колеґіюму ректор німецької політехніки проф. д-р Бах. Свою промову закінчив професор Бах словами: „Ти вмів зберігати вірність українському народові, з якого Ти вийшов. А немає на світі більшої вірности, як вірність власному народові!”

Д-р Володимир Жила

„ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ” — ШЕВЧЕНКОВА МІСТЕРІЯ

„Великий льох”, що, на думку багатьох літературознавців, займає визначне місце в творчості Т. Шевченка, є однією з найкращих його поем. Автор справедливо назвав цей твір містерією, бо в ньому він поставив нову концепцію естетичного відчуття, породженого історичною долею українського народу. Це відчуття стало для поета естетичним ідеалом, що знайшов своє втілення в численних образах твору. Поема, загально кажучи, загадкова, з романтичними ознаками. У ній Шевченко протиставив реальній дійсності картини, витворені мрією. Тут маємо фантастичні події та ситуації, як також образи, піднесені понад реальність. І якраз у цьому полягає вся краса поеми та її значення.

Шевченко, людина наскрізь релігійна, по-своєму розумів ідею містерії, що для нього була не лише таємничим релігійним культом, а й виявом реальних подій у містичній надреальній формі. Такі містерії мали свою історію в Україні, їх плекали по школах; вони були тісно пов'язані з народженням Христа, як також із його стражданнями і смертю. За часів Шевченка містерії почали набирати особливого значення, що сталося під впливом філософії Шеллінга. Вони мали сприяти очищенню і звільненню душі від кайданів матерії і від пристрастей та служити наближенню її до Месії, визволителя роду людського. Будителі поневолених народів у XIX ст. зв'язали цю нову ідею з долею своїх народів і почали поширювати ідею про національного Месію. Так зародився месіанізм, що знайшов глибоке втілення в поемі „Великий льох”.

Подібні месіаністичні твори, просякнуті ідеєю містицизму, зустрічаємо також у польській літературі. 1832 р. Адам Міцкевич пише третю частину свого твору „Dziady” та невеликий прозовий твір „Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego”. Ці твори, зокрема „Dziady”, поєднані зі світом таємниць, містики й прометеїзму.¹⁾ У творі „Księgi” поет ідеалізує польський нарід і прославляє польських пілігримів. Твір, хоча відмінний формою та своїм призначенням, проте сильно зв'язаний з ідеологією твору „Dziady”.²⁾

Шевченко написав поему „Великий льох” 1845 р. — на трид-

цять першому році свого життя, складаючи не лише данину добі романтизму, в якому „містерія” втішалася окремою популярністю, але й розгорнув ідею „містерії” в площині українського месіанізму. „Поема, як пише Леонід Білецький, стоїть у найглибшій осередковій душі поета та його світогляду. Свій політичний погляд на реальні відносини між Москвою, Польщею й Україною Шевченко в цій поемі поглибив не тільки тим, що він переніс ці відносини із зверхнього, побутового й реального пляну в плян унутрішній, духовий, — цього мало: поет переніс їх із пляну іманентного (внутрішнього) — в трансцендентальний (потойбічний), з політичного — в історіософічний і релігійний”.³⁾ Він створив щось на зразок „народного вертепу”, що Степан Смаль-Стоцький назвав наскрізь Шевченковою містерією.⁴⁾

Своїй поемі Шевченко надавав великого значення, нею дуже дорожив. До речі, повернувшись із заслання, він відразу ж почав її розшукувати. Хотів дістати, якщо не оригінал, то бодай копію.⁵⁾ Приятелі зуміли роздобути йому лише кінець поеми, названий „Суботів”. Це може незначний факт із життя поета, але його не можна промовчати, оцінюючи авторові зацікавлення та його відданість справі свого народу.

Таким чином, щоб зрозуміти ідейний зміст поеми та обумовлену цим змістом форму, треба коротко обговорити події 1845 р., коли Шевченко всього один день після закінчення навчання в Петербурзькій Академії Мистецтв, 23 березня несподівано виїхав на Україну. Л. Білецький так пише про цей виїзд: „... спішив (Шевченко) ... ніби боявся, що спізниться, що втратить щось найдорожче, коли почне відкладати свою подорож”.⁶⁾ На нашу думку, це дуже слушна інтерпретація почувань поета, який, починаючи з 1843 р., сильно переживав долю своєї батьківщини. Його враження з подорожі по Україні були такі могутні, що вони не лише оволоділи його серцем і душею, але й проникли глибоко в його творчість. Що більше, ці враження постійно оновлювалися внаслідок розмов, дискусій та глибоких особистих роздумувань. Поет почав тоді надхненно писати на політичні, історичні й релігійні теми. І так 1845 р. в с. Мар’їнському він створив три великі поеми — „Єретика” або „Івана Гуса”, найбільшу поему цієї доби, „Сліпий” і містерію „Великий льох”. Це великий здобуток, коли врахувати, що згадані твори — це продукти великого надхнення і глибокого роздумування над історичними й релігійними справами.

Леонід Білецький назвав „Великий льох” твором синтетичним. Це, на його думку, „стихійне і тасмниче народження українського Месії, українського провідника нації, що має спасти її,

відродити й розбудувати”.⁷⁾ Смаль-Стоцький бачив у цій поемі „біблійний образ Різдва Христового”, що його „мав Шевченко перед очима, бо відродження України, на його думку, мусить брати початок од морального відродження українців. Народина близнят — це, мабуть, символ специфічних труднощів, зв’язаних з відродженням України, краю, де від одної матері, родиться і спаситель, і такий, що катам помагає”.⁸⁾ Знову ж таки, на думку Олександра Білецького, „літературознавець — марксист не може, маючи справу з реально існуючим текстом, погодитися з домислюванням поеми в дусі ідеалістичної філософії та войовничого націоналізму”.⁹⁾

Тому в ході нашої дальшої дискусії ми зробимо спробу провести аналізу тексту твору та його ідейно-мистецького світу. В поемі помітна продумана зовнішня симетрія, яку видно у відповідності частин до цілості твору. Кожен складовий чинник має своє місце і своє призначення. Ця виразно помітна симетричність щодо форми однак ніяк не заперечує ні ідейного змісту, ані не стає самоціллю. Вона є повністю підпорядкована мистецьким вимогам та ідейним напрямним усього твору.

В поемі, як було вже сказано вище, є елементи романтизму. Застосування контрасту, згущення фарб, складна символічність, фантастика сюжету, містичність, особлива принадність мети, вчинків і подій, роблять цю поему світлою та пробуджують глибокі національні почуття. Є тут і реалістичні елементи, зокрема ті, де поет змальовує картини археологічних розкопок. Ці елементи другорядного характеру, але вони вміло втілені в цілість поеми. Вони роблять враження натяку на сучасну поетові дійсність, що потребує великої віри, бо

Церква домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!¹⁰⁾

Поема складається з 545 рядків, якщо погодитися, що „Стоїть в селі Суботові” є її епілогом. Вона побудована в трьох плянах: (1) на небі, (2) в повітрі (поміж небом і землею) і (3) на землі. В поемі немає жадної ідейно-мистецької суперечности, ані в змісті, ані в формі, чи будь-якої апріорної схеми. Її містичність не вигадана, вона походить із народних легенд і лежить в основі твору.

Шевченко, подорожуючи по Чигиринщині в 1843 і 1845 рр.,

відвідував Суботів, де чув серед народу численні перекази й легенди про Богдана, його життя в Суботові, тасмничі льохи та національні скарби, що зберігаються в них. Ці перекази, оповиті казковістю, фантастикою, мали в собі чимало матеріялу, що не підтверджується документами; вони є народним поетичним вимислом, що відбиває погляди народних мас на історичні події та показує їхній світогляд. Легенди про Хмельницького та його козацьке військо були дуже улюбленими серед народу, бо для українських мас він був „той славний герой, захований десь у глибинах землі української, сповненої козацької крові, в печерах, в льохах...”¹¹⁾ Таким чином, поема „Великий льох”, заснована на переказах про Богданові льохи (великий і малий), що зберігають цінні скарби.

„І от, — як пише Л. Білецький, — москаль, довідавшись про ці льохи, розпочинає їх шукати, а знайшовши — й розкопувати. . . Ніби древности шукає . . . а в дійсності має вовчу думку: ті льохи пограбувати, бо все забрав з України, все . . . Залишились тільки ті заховані скарби козацькі”.¹²⁾ Тим часом, нарід надавав великої ваги до цих скарбів, бо це були скарби духові, а саме легендарна віра в перемогу, пройнята глибоким релігійним почуттям. Ці легенди й лягли в основу „Великого льоху” та надали йому містичного характеру, якого не можна ані промовчати, ані затушкувати. Велике значення в поемі має також поняття „льох” чи „льохи”. Це символи, що тяжать до багатозначности, умовности, а може й абстрактности. Для Шевченка це важливий матеріял тасмничости, що яскраво передає ідею збереження цінностей, а в уяві читача викликає почуття виключности, нескоримости, а може навіть і безсмертя народу. І тут, здається, найкраще захований найглибший і найтасмніший сенс містерії, а разом з тим і її історичне значення.

Побудова поеми наскрізь троїста — три пляни, три душі, три ворони й три лірники. Перший небесний плян — найкоротший, бо складається всього із чотирьох рядків і є немов би прологом містерії:

Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох”.¹³⁾

У пролозі яскраво показана ідея, покладена в основу сюжету поеми та створений загальний настрій. Вигляд прологу дещо античний, своїм характером нагадує драми-містерії та скидається на проповідь. Плян поміж землею і небом найобширніший, займає

367 рядків та охоплює дві частини поеми „Три душі” й „Три ворони”. Три душі важко караються за їхні земні гріхи й чекають на швидке розкопання великого льоху, бо це мовляв, передумова закінчення їхнього терпіння та можливість здобути вічне життя в раю. Душі — це символи трьох найтрагічніших діб в історії України (Хмельниччини часів Переяславського договору, програної визвольної боротьби Мазепи проти Петра, й доби Катерини, що позначилася зруйнуванням українського державного життя). Знову три ворони — це символи зла, руїни й занепаду, що походили з України, Польщі й Москви. Це також найосновніша частина твору, бо в ній має місце центральна подія поеми — народження Месії:

І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!... сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились.¹⁴⁾

Плян земний — найкоротший, бо всього лише 138 рядків. Він обіймає частину з трьома лірниками, які співають те, що їм накаже Москва. Це представники духового каліцтва „із викривленими поглядами на історичні й сучасні події”.¹⁵⁾ Епілог складається всього з 47 рядків. Тут мова про церкву-домовину в селі Суботові, про віру та упевненість, що Україна дочекається відродження.

Звернемо також увагу на народження близнят — антагоністів:

Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!...
Катам помагати.¹⁶⁾

Цю подію українська ворона називає дивом і говорить про неї зі страхом про майбутнє:

А я начитала,
Що як виросте той Гонта,
Все наше попало!

Усе добре поплюндрує
И брата не покине!
І розустить правду й волю
По всій Україні!¹⁷⁾

Це має народитися Месія, якого Олександр Білецький називав лише „народним месником”.¹⁸⁾ Але справа не в назві, а в самій події народження та у великому завданні, яке він має виконати. Він же має розпустити „правду й волю” по Україні, він має „катів катувати”, при чому, він не покине брата, що має „катам помагати”. Це має своє окреме значення, бо цим світла сила братиме верх над темною силою, що в містерії є символом руїни й знищення. Тут, в одному рядку, Шевченко порівнює його з Гонтою, а декілька рядків нижче говорить про нього як про сина Гонти. Це також має своє значення, коли врахувати, що в народі були ще живими перекази про Гонту, що мав покликати „нову Січ до виконання свого останнього обов’язку перед Україною”.¹⁹⁾ Протиставлення цих двох близнят, Іванів у найвищій сфері, як Месії і Антимесії (Христос і Антихрист), цілком логічне — до цього Шевченко без сумніву прямував! Тут у жадному випадку не можна говорити про якийсь „соціальний антагонізм”,²⁰⁾ як це підкреслює Олександр Білецький, бо такого антагонізму в цій частині поеми немає. Текст повністю виправдує містичне тлумачення ролі Месії, як також його появу й можливість знищення його. Саме тому Шевченко назвав поему містерією, інакше ця назва, дана самим поетом, не мала б виправдання. Шевченка, на жаль, не можемо посудити в перекрученні фактів, бо перед нами текст поеми, що стверджує народження Месії; саме цьому народженню поет дав окремий надприродний кольорит:

Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!... сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати.²¹⁾

Навіть, якщо прийняти за Ол. Білецьким, що 1845 р. була поява комети й мав місце землетрус (бо це, мовляв, зареєстроване тодішньою пресою,²²) то ніяк не можна відмовити поемі містичності, а акт народження звести лише до „антагонізму”. Вище наведені рядки говорять самі за себе та, що більше, документують появу вибраної людини навіть тоді, коли вона народилася в формі близнят з протилежними властивостями й призначенням. Леонід Білецький вважає, що таке народження „ховає в собі втілення в їх (двох Іванів — В. Ж.) появі в один і той самий момент двох первнів української нації, двох її принципів: добра, повного здійснення всіх найліпших устремлінь українського народу, і зла, що буде наймогутніше, найнадійніше в нації нищити. Народжується Провідник нації, її месія, що має націю відродити й започаткувати нову добу її історії, а в той самий момент і від тієї самої матері родиться і його антипод, антимесія, що має українську націю довести до повного її занепаду і смерті”.²³) Така концепція є зовсім логічна й впливає з волі самої людини, що повинна контролювати таку протилежність, як довго вона свобідна та є творцем своїх вчинків. Так, першому Іванові (Месії) зарожує загибель:

Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А лихо буде!²⁴)

Поет глибоко свідомий, що як довго нарід не прозрів, так довго Месія немає виглядів на проведення своєї місії. Його найшляхетніші ідеї не матимуть значення, бо вони не знайдуть підтримки та розуміння в народі. І тому так пише Смаль-Стоцький: „Вони відлітають, щоб поховати українського Гонту, а на сцену виступає живе українське каліцтво в постаті трьох лірників, сліпого, кривого і горбатого”.²⁵) Вони сліпі на все, що в Україні навкруги них діється, бо в них викривлені погляди на історичні й сучасні події — zdeгенераований інтелект! І тут містерія кінчається. Те, що почалося на небі та формувалось поміж небом і землею, тепер зійшло на землю і перейшло в реальність. І якраз тут видно всю красу поетового задуму, а зокрема його вміння перейти зі сфери вищої у нижчу, змінити плян розвитку поеми та навіть перейти в сатиру, що дається йому легко. Його сатира не поєднана ні з гострим осміянням, ані з глуфом, а проте вона стає осудом усього негативного в суспільстві. Дехто з шевченкознавців додає в образах лірників полемічні натяки, спрямовані проти М. Максимовича, Є. Гребінки, П. Голоти, що в 40-х роках у своїх творах прославляли Богдана Хмельницького.²⁶) Це можливе, бо 1845 р. Шевченко вже досить різко осуджував Хмельницького, не схва-

лював його політики, зокрема Переяславського договору. Він писав:

Отак-то, Богдане!
Занастив еси вбогу
Сироту Україну!²⁷⁾

Велике значення для цілості поеми має її епілог, бо в ньому, як пише Ол. Білецький, „символічний образ Великого льоху розшифрований”, а його цінні скарби — „безсмертна сила народу” показані та оцінені.²⁸⁾ Дуже гірко звучать в епілозі слова:

Так сміються ж з України
Сторонні люди!...²⁹⁾

Постає питання, чому ці люди сміються з України. Відповідь на це дуже проста. В очах поета Хмельницький — це „Олексіїв друг”, це той, що молився,

Щоб москаль добром і лихом
з козаком ділився.

Це той, що

... все оддав приятелям,
А їм і байдуже!³⁰⁾

Леонід Білецький гірко осудив ці історичні акти. Він писав: „І справді, який абсурд! Москаль має ділитись із українським козаком українським добром. Може й справді!...”³¹⁾

Поет відчував у цьому страшний сором, і тому й станув ув обороні національної гідності свого народу, бо тільки так можна зрозуміти кінцеві слова епілогу:

Не смійтеся чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!³²⁾

На закінчення обговорення поеми „Великий льох” мусимо обов'язково згадати про українські народні вірування та обряди, бо вони відіграють велику роль в поемі. Наприклад, із водою зв'язане щастя й нещастя людини:

Дивлюсь — гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та вповні щлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!...
От за що караюсь.³³⁾

На цьому Шевченко заснував злочинну участь дівчини в Переяславському акті, бо вона перейшла „вповні шлях” і побажала гетьманові успіху в здійсненні його задуму. За це вона в поемі карається, її не впускають у рай. На кару, за народним віруванням, заслужила також інша дівчина,

Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.³⁴⁾

Народні основи має також повір'я про „ярчука”:

„Побіжить наш ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною”.³⁵⁾

„Ярчук”, за народним віруванням, — це той, що родився на весні, десь на початку травня. Люди твердо вірять, що він має якусь чудодійну силу й саме такого ярчука потрібно українському народові, щоб він наводив жах на Польщу й Москву. Саме в такому розумінні поет використав це слово. Шевченко високо цінував народну творчість, народні пісні, приказки, повір'я, уважно вивчав їх та широко використовував у своїй творчості. У поемі „Великий льох” ці повір'я мають окреме значення, бо на них засновано розділ „Три душі”; характер Месії наскрізь народний, його чудодійні сили походять із народу, бо виношені народною уявою.

Містерія в цілому, як вже ствердив Смаль-Стоцький, по-мистецькому задумана й по-мистецькому виконана.³⁶⁾ Вона зродилася в душі поета „з відчуття специфічного лиха України”,³⁷⁾ яке він змалював у стані творчого піднесення та особливої зібраності думки. Його надхнення було великим „божественним осяянням” та глибоким інтуїтивним виявленням „творчого духу”, що оспівував надприродні явища, зазирнув у тайни містерії, змалював образ Месії, показав, „що в великому льоху спить воля України, тільки спить, і розкопати цей льох значить — збудити Україну і

випустити її на волю”.³⁸) Цього голосу вже не заглушать жадні сили, бо над ним домінує безсмертна сила народу, що проявилася у вищій Божій об’яві, „що всіх нас тримає при веслі по бурхливому морю до світлої мети”.³⁹)

ПРИМІТКИ

1) George Rapall Noyes, „Introduction”, *Poems by Adam Mickiewicz* (New York: The Polish Institute of Arts and Sciences in America, 1944), стор. 32-33.

2) Manfred Kridl, „Przedmowa”, *Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz* (Jeruzolima: Sekcja Wydawnicza A. P. W., 1948) стор. iii

3) Тарас Шевченко, *Кобзар*, редакція, статті й пояснення Леоніда Білецького (Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1952), т. II, стор. 261-62.

4) Ст. Смаль-Стоцький, „Великий льох”, *Т. Шевченко*, за редакцією Павла Зайцева (Чикаго: Вид. Миколи Денисюка, 1961), т. II, стор. 276.

5) *Кобзар*, т. II, стор. 426.

6) *Кобзар*, т. I, стор. 43.

7) Там же, стор. 46.

8) *Т. Шевченко*, т. II, стор. 276.

9) Олександр Білецький. *Зібрання праць у п’яти томах*, ред. М. К. Гудзій (Київ: „Наукова Думка”, 1965), т. II, стор. 244.

10) *Кобзар*, т. II, стор. 168.

11) Там же, стор. 263.

12) Там же, стор. 262.

13) Там же, стор. 153.

14) Там же, стор. 163.

15) *Т. Шевченко*, т. II, стор. 275.

16) *Кобзар*, т. II, стор. 162.

17) Там же.

18) Олександр Білецький, стор. 247.

19) *Кобзар*, т. II, стор. 277.

20) Олександр Білецький, стор. 247.

21) *Кобзар*, т. II, стор. 162-63.

22) Олександр Білецький, стор. 247.

23) *Кобзар*, т. II, стор. 273.

24) Там же, стор. 162.

25) *Т. Шевченко*, т. II, стор. 274-75.

26) Олександр Білецький, стор. 248.

27) *Кобзар*, т. II, стор. 167.

28) Олександр Білецький, стор. 248.

29) *Кобзар*, т. II, стор. 168.

30) Там же, стор. 167-68.

31) Там же, стор. 281.

32) Там же, стор. 168.

33) Там же, стор. 154-55

34) Там же, стор. 155.

35) Там же, стор. 163.

36) *Т. Шевченко*, т. II, стор. 276.

37) Там же.

38) Там же, стор. 277.

39) *Кобзар*, т. II, стор. 282.

Ф. Любинецька

ШЕВЧЕНКО — УЧИТЕЛЬ НАРОДУ

За сучасними американськими джерелами в педагогіці є два визначення слова „учитель”. Згідно з першим, учитель — „де людина, яка мусить передавати новим генераціям інформацію про культурну спадщину спільноти, нагромаджену на протязі років, про її вмілості (тієї спільноти), здібності, наставлення до вимог часу, а також мусить розвинути у своїх учнів здібність достосовуватись до швидких змін світу”.¹⁾

Друге визначення слова „учитель” сягає в істоту самого поступу людства і його ключевих постатей. Тими посталями є творчі учителі. „Вони не тільки є продуктом спадковості, вони не є самотніми геніями. Вони появляються як відповідь на виклик і визначення доби”.²⁾

Шевченко був учителем народу в обидвох значеннях цього слова, своїм геніальним умом він збагнув потреби своєї доби і українського народу і оформив їх так: 1) основне — всенародна освіта, 2) українська мова як єдиний засіб спілкування між усіма шарами суспільства і як мова всього друкованого слова, 3) визначення української національності, а вслід за тим, національно-політичних прав свого народу.

В основі народної освіти лежить передусім проблема загальної грамотності найширших верств, яку досягається за допомогою школи. І власне цій справі Шевченко присвячує досить місця у своїх творах, особливо прозових.

Він не тільки закликає своїх земляків вчитися, він активно сам включається у своєрідний процес вчителювання, відбуваючи зустрічі із гуртами людей з найнижчих шарів суспільства, читаючи їм свої твори, переводячи бесіди про рідну мову, звичаї, традицію і т. п. Він складає „Буквар”. За букварем Шевченко задумував скласти підручник рахунків „за лічбою”, етнографію і географію..., а історію тільки нашу... Якби Бог допоміг оце мале діло зробити, то велике само б зробилося”.³⁾ Не від речі буде згадати, що Шевченко робив старання оформитись викладачем рисунків у Київському університеті.

Як бачимо, Шевченко подекуди входив у ролю учителя в першому значенні цього слова. Одначе про цю сторінку його творчости написано значно менше в загальній аналізі життя і творчости цієї небуденної людини. Поперше тому, що темою освіти займається тільки невелика частина нашої спільноти, а подруге тому, що (як вище згадано) свій погляд на освіту і шкільництво висловлював Шевченко переважно у своїй прозі, яка менше відома, ніж його поезія, може й тому, що вона була писана на засланні переважно російською мовою. Це його „Щоденник” (Журнал) „Повісті” і „Листи” (ці останні писані чистинно українською мовою.⁴) Всіх повістей написав Шевченко 11, дві з них затратились.

Щоб належно обговорити питання навчальних концепцій Шевченка, нам треба кинути оком на дбшу Шевченка, тодішнє суспільство в оцінці Шевченка, шкільництво і його стан в добу Шевченка, виховно-навчальний плян Шевченка і його „Буквар”.

І. Концепція української державности була придушена в Україні на довгі роки історичними фактами в ХІІІ ст.: зречення останнього гетьмана 1764 р., зруйнування Січі 1775 р., заведення кріпацтва 1783 р., надання козацькій старшині дворянських привілеїв 1785 р. Що гірше, ця концепція була зруйнована психічно, бо українська провідна верства (очевидно, були й винятки) зі страху перед втратою своїх прав, потурала московському урядові, а згодом і сама московщилась; середня верства завжди найбільш податлива на достосування до обставин, а широкі маси селянства — це були закріпачені раби.

Деяке зрушення в українській інтелігентській громаді першої чверті ХІХ ст. внесли Наполеонські війни 1812 р., повстання декабристів 1825 р. листопадове повстання у сусідній Польщі 1830 р., а в ділянці культурній — введення живої української мови І. Котляревським, хоч би тільки в жанрі травестії (в його „Енеїді”), а дальше літературний рух — романтизм, який звернув увагу на народні маси і їхню творчість.

Починаються досліди на полі української історіографії, особливо Гетьманщини, які ведуть нащадки колишньої козацької старшини, хоч це тільки відірвані факти.

При університетах в Харкові, а згодом і в Києві постають гурти молоді інтелігенції, відданих ідеї, як вони казали, відродження „малоруського язика”, починається ходження в народ для збирання українських пісень, переказів тощо, але ці матеріяли видають вже російською мовою. Та це тільки початки культурного відродження, яке також має характер обласництва. Та й за тим рухом пильно слідкує російська жандармерія і пригнічує його

всюди там, де воно прибирає закраску національного відродження.

Ось тоді на кін історії виступає Тарас Шевченко.

Завдяки наполегливим старанням мистецьких кругів українських і російських Шевченка викуплено з кріпацтва у 1838 р. і він зараз же став учнем Академії Мистецтва в Петербурзі. Одночасно Шевченко пильно доповнює свою загальну освіту і вивчає французьку мову.

У вільні від праці хвилини пише. Вислідом його поетичної праці був „Кобзар”, який вийшов у 1840 р. і „Гайдамаки” у 1841 р.

Видання „Кобзаря” було неабиякою сенсацією, бо про віршування Шевченка, крім його найближчих друзів, ніхто не знав. Серед українців це викликало незвичайний підйом. Костомарів і Корсунь, діставши „Кобзаря” в руки, так таки на вулиці його прочитали, сповільнивши крок, щоб не переривати враження, а Квітка-Основ'яненко писав, що читаючи „Кобзаря”, він пережив такий струс, „що волосся на голові піднімалося”.

Але російська інтелігенція затривожилась. Далекозорі російські інтелектуали вбачали в Шевченкові людину-революціонера, який випередив на багато років ментальність тогочасного українця, а крім цього прокладав українській мові шлях у поезію західньо-європейського жанру.

І от починається однодушний похід проти української мови. Журнал „Сын отечества” називає українську мову тільки говіркою, яка не надається для літератури. „Библиотека для чтения” пише, що українська мова — це „мішанина слів чубатих і бородатих, голених і неголених”. Найбільший тодішній критик В. Бєлінський закидає українській мові мужицькість і примітивізм, Н. Кукольник на літературному вечорі, на якому був і Шевченко, закликає уряд, щоб він в російській імперії заборонив друкувати книжки в українській і польській мовах.⁵⁾

Шевченко, вражений до глибини такою постановою до української мови російської інтелігенції, починає освідомлювати, що боротьба за здобуття прав для українського слова мусить висунутись в нього на перший плян, що єдиний правильний шлях до душі свого народу — тільки рідною мовою.

В березні 1847 р. вже майже напередодні свого арешту Шевченко приготував до друку т. зв. другий „Кобзар” з метою поширити його в широких масах. (Цей другий „Кобзар” містив тільки дві балади: „Лілею” і „Русалку” та поему „Осика”).

До цього видання пише він передмову, в якій вперше у своїй прозі усвідомлює український народ про його окремішність та окремішність української мови. Вказуючи на приклади інших на-

родів — німців, чехів, поляків, сербів, москалів, — він закликає своїх земляків розмовляти, писати і друкувати книжки українською мовою: „А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, — і в нас народ і слово...” А далі автор, даючи на приклад шкотського поета Бирнса, який хоч жив в Англії (XVIII ст.), писав рідною мовою, так закінчує: „Чому Шафарик, Караджідж і інші не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх і славу добру стяжали (заслужили)? Горе нам! Но, браття, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і робтайте розумно в ім'я матері нашої України безталанної. Амень...”⁶⁾

Ця стаття — це перша „ластівка”, яка вказує на повне усвідомлення Шевченком найбільш пекучої проблеми в тодішній Україні, усвідомлення, здобуте на основі своїх зустрічей із різними прошарками нашого суспільства. Цією проблемою він уважав національне відчуття, яке здобувається за допомогою виховання, школи і позашкільної освіти.

До цієї справи Шевченко повернувся знову пізніше, в часі свого заслання, коли то він у вільні і легкі хвилини свого життя писав свої повісті і журнал, в яких давав належну оцінку українській громаді і українському шкільництву.

Ця передмова відкриває нам первопричину написання „Кобзаря” українською мовою і первопричину введення в нього тематики, яка цікавила б всі шари суспільства.

II. Звичайно школа відзеркалює потреби спільноти. Тому Шевченко, щоб дати аналізу шкільництва в Україні, передше дає аналіз цілої української громади.

Яке було соціальне і національне обличчя тієї громади?

1) Вища верства — поміщики. Вона нечисленна, переточена застарілими моральними хворобами, зденаціоналізована, для відродження української національності значення не має.

2) Середнє молоде покоління не має власної думки, в житті суспільному неактивне... „неначе той лінивий школяр на складах спинилось і без понуки вчителя не хоче і не може переступити цієї безглуздої ТМУ МНУ...”⁷⁾

3) Середнє старше суспільство (тут Шевченко згадує купецтво, міщанство, офіцерство; це останнє, хоч і упривілейоване і з погордою відноситься до купця, звертаючись до нього „ей, ти борода”, то вихованням не різниться від купця). Саме на цю частину української спільноти автор покладає найбільші надії, бо „це половина народу, серце нашої національності, але на нещастя напів-письменна маса...”⁸⁾

4) Кріпаки і робітники, „ця бідна чернь, ці Лазарі убогі, що годуються крихтами, які падають від пишної трапези зажерливих, неситих братів...”⁹⁾

Котрий із вище схарактеризованих прошарків нашої громади міг мати вплив на шкільну систему в Україні? Звичайно, не могло мати впливу ні кріпацтво, ні робітництво. Мінімальний вплив могло мати середнє суспільство, оскільки Шевченко характеризує його як напів-письменну масу. Залишається отже вище суспільство і певні впливи могло мати молоде середнє суспільство. Вони й були батьками тодішньої шкільної молоді. Це були верстви освічені і не улягає сумніву, що вони мали зв'язки з урядовими чинниками, які вели шкільну політику в Україні. Батькам шкільної молоді дає Шевченко ось таку оцінку: „А всі вони від лякових чобіт до вузького плескатого лоба... все рівне... ні одної риси, за що можна було б вхопитись і дійти до найбуденнішої самобутності у вдачі...”¹⁰⁾ Вони й не хочуть вживати рідної мови, а хоч і розуміють її, то не хочуть „сквернити собі уст мужицькими словами”. І Шевченко закінчує: „Мій проєкт: перевиховати добре вихованих батьків...”¹¹⁾

III. Не дивно, що шкільництво в тому часі не служило всьому суспільству, не було чисельне, а ці школи, які існували, ставали тільки джерелом асиміляції. Проходила вона двома шляхами: а) учнів виховувано в безоглядному славословію цареві і російському урядові, б) у навчальних програмах найбільше наголошувало на російську мову, літературу й історію. Тому Шевченко у відчаї пише: „У школі нас усього, що тільки є, навчають, крім своєї любної мови. О, школо, школо! Якби тебе швидше перешколити...”¹²⁾

Яка ж була в добі Шевченка шкільна система?

1. По селах державного шкільництва майже не було, але існували нечисленні приватні школи при церквах (на Правобережжі при костелах), подекуди були приватні дяківські школи, а також школи при поміщицьких дворах.

2. В повітових містах існували державні 2-річні „училища”, в губерніяльних містах були 5-річні державні школи.

3. Гімназії, які поєднували програми середніх і вищих шкіл, а навчання тривало 7 років. Гімназії були призначені тільки для хлопців із вищих шарів суспільства.

4. Для дівчат, також тільки із вищих верств, були державні і приватні пансіони-школи.

5. Військовий вишкіл одержували хлопці в кадетських корпусах.

6. На території України були два університети: в Харкові (оснований 1805) і в Києві (оснований 1834).

У 1856 р. навчалось у початкових школах 67.000 учнів. Гімназій було 13, 2 ліцеї для хлопців, 5 середніх шкіл для дівчат, 3 кадетські корпуси. До середньої і вищої освіти кріпаки доступу не мали. Оплати в приватних середніх школах були дуже високі.¹³⁾

В приватних школах по селах вчили грамоти на старослов'янській мові, церковного співу, подекуди російську мову. В двірських школах часом вчили старослов'янську мову, частіше російську, а на Правобережжі польську. Української мови не вчили в жадній школі.

Учителями в школах найнижчого типу були дяки, бувші інваліди, вису́жені військові. В двірських школах вчили також некваліфіковані вчителі, які виконували працю, як каже Шевченко „як наймити”, щоб тільки одержати свою заплату.

Крім учбових закладів широко стосувалось у поміщицьких домах приватне навчання хлопців і дівчат, для яких батьки спроваджували з-за кордону гувернанток, переважно із Франції. Модно було тоді вивчати французьку мову. Для цього роду приватного навчання по домах статистики немає. Невідрадний стан шкільництва в добу Шевченка заставляє його зробити такий висновок: „Загальна письменність в народі — це велике добро, але коли на 100 душ тільки один письменний — велике лихо”¹⁴⁾

Щойно по смерті царя Миколи I у 1855 р. настало деяке відпруження в політиці москалів супроти українців. У петербурзькій „Основі” появляються статті на тему народної освіти, зокрема на тему українського шкільництва. Українська інтелігенція починає освітню працю серед народу. Постають недільні школи, найперше по містах (Київ, Полтава), а згодом й по селах. У 1860 р. в Україні таких шкіл налічують вже 68!¹⁵⁾ Ходять до тих шкіл не тільки діти, підру́стки, але також й дорослі. Учителями є студенти та інші інтелігенти-патріоти. В одній із недільних шкіл учив Михайло Дрогоманів перед своїм виїздом за кордон.

Навчання ведеться вбільшості двомовно (російською і українською мовами), бо світська і духовна влада робить труднощі, де бачить заходи для навчання тільки по-українському. Життя тих шкіл було зрештою недовге, бо вже в 1863 р. закрито їх Валуївським „указом”.

Шевченко з великою увагою ставився до недільних шкіл, бо вбачав у них основний шлях: до культурного і національного відродження народу.

IV Висловлючи свої погляди на завдання школи взагалі, він наголошував таке: а) Школа має вчити і виховувати для життя, отже її призначення не тільки навчальне, але й виховне; б) Життя вимагає виховання релігійного і національного; в) Школа повин-

на розвивати всі здібності дитини, які проявляються вже в ранньому дитинстві, звідси виховання і навчання у дошкільному віці має велике значення для освіти людини. У висуненні значення дошкільного віку у вихованні дитини, Шевченко був одним із перших.

Писав Шевченко: „Свята велика річ — релігія для людини...”¹⁶) Отже виховний процес повинен починатися вже від колиски під опікою дбайливої матері-християнки, яка перша повинна навчати свою дитину, що ледве починає белькотати, складати до купи три пальчики, хреститися і вимовляти слово „Бозя”. Врештешнього бо з часів дитинства (християнський світогляд) „необорною стіною оточать людину і захистять її на життєвому шляху від усіх мерзот непевного віку...”¹⁷)

Після закінчення 7-го року життя дитину треба віддати у школу. Перехід дитини до школи за часів Шевченка у заможніших родинах відбувався з певними церемоніями, що його Шевченко ось так описує: священик у ризах окроплював хату свяченою водою, відправляв молебень, потім казав подати собі граматику, читав учневі азбуку, а учень за ним повторяв: „аз, буки, віди”. Коли він зробив це задовільно, був закваліфікований для дальшого навчання у школі. Священик тоді промовляв: „Корінь ученія горек, плоди же его сладки суть...”¹⁸) Церемоніял був закінчений і починалась гостина.

За якими методами проходило навчання у школах, важко сказати, але за два місяці учні мали вивчити граматику. Напевно одним із навчальних засобів були різки, які лежали у школі під лавками учнів. Шевченко вживання різок гостро засуджував, доручаючи заохочування до науки вмовлюванням і лагідністю.

Національне виховання у школі, за Шевченком, треба проводити навчанням географії, історії і читанням народних дум. Учням треба розказувати про могили, „темні і німі пам’ятки минулої слави... і неслави...”, читати думи „величні, прості і прекрасні”, що коли б почув їх хіоський (грецький) лірник, ...”то розбив би свою ліру на тріски і став би за міхоношу у найубогішого з наших лірників...”¹⁹)

Як бачимо, Шевченко з особливою увагою ставився до козацької доби. Бо коли ми, писав він ... „задля нікчемного срібняка зневажатимемо старі заповіді старини, що ж тоді з нас буде? Вийде якийсь француз, або, не приведи Боже, куций німець, а від типу, чи пак від фізіономії й сліду не залишиться. А я думаю, що нація без своєї власної риси, що тільки їй належить, і тільки її характеризує, — просто на кисіль, та й ще на несмачний кисіль скидається...”²¹)

Багато уваги Шевченко присвячує заціпленню учням національної гордості і викоріненню льокайської вдачі, уважливій поведінці чоловіків супроти жінок, яку особливо порушують вихованці кадетських корпусів (Шевченко дуже негативно відносився до виховання у військових школах).

Відносно освіти жінок він висловлюється позитивно, але радить проводити її радше дома, бо з жіночих інститутів, які тоді існували в Україні, не виходили типи позитивні, ні під оглядом моральним, ні особливо національним.

Забирає Шевченко слово і в справі учителів. Побіч типів наскрізь негативних, показує він і щирих патріотів. Не рідко вони самі організують школи, поборюючи великі труднощі у переконуванні батьків посилати своїх дітей до школи взагалі, а до недільної зокрема. Треба знати, що опір проти освіти таки в широких масах існував. Часто доводилось учителям починати навчання спершу з дітьми своєї рідні. Багато із учителів мали добру освіту, інші свою освіту пильно поповнювали. Вони були ідейні, старанні у праці, хоч подекуди й трохи дивачні.

Та Шевченко не обмежився тільки до теоретичних міркувань про тодішнє шкільництво. Вже під кінець свого життя він складає „Южноруський буквар” (1861 р.). Слово „южноруський” вжив він мабуть з огляду на цензуру. Цей „Буквар”²²⁾ — це невеличка 7½ на 5½ інч. (19 x 14 см) 24 сторінкова книжечка із такими розділами: азбука, склади, молитви, „лічба” до 100, думи „Про Олексія, чоловіка Божого” і „Марусю Богуславку”, народні приповідки. Тираж 10.000. Немає ілюстрацій, тільки на титульній сторінці хрест, а на заключній сова (символ мудрости).

Та яким невиспачальним сьогодні цей буквар нам не видавався б, Шевченко зложив його згідно зі своїми поглядами на завдання і призначення школи, наголошуючи в ньому релігійне і національне виховання (молитви, думи).

Мав клопоти Шевченко із виданням „Букваря”, особливо з духовною цензурою, та вкінці „Буквар” таки дійшов до рук дітей і молоді. Шевченко сам його розсилав, майже напередодні своєї смерті. З листів Шевченка до Михайла Чалого і Федота Ткаченка виникає, що всі гроші із розпродажі „Букваря” він призначив на „воскресні” (недільні) школи.

Не забуває Шевченко у своїй прозі і про справу позашкільної освіти, яку треба переводити в масах по містах і селах у формі зустрічей. На таких зустрічах треба проводити бесіди, вчити грамоти, читати книжки. Найкращою лектурою для масового читача є „благородна артистична сатира”. Не гіршим посібником масової

освіти є добре задумана гравюра, щоб, як казав Шевченко, „ширити прекрасне серед громадянства . . . ширити світло правди”.

Біжать роки, перекочуються десятиліття, століття проминуло, як жив і діяв Великий Тарас. Насувається питання: перетривали Шевченкові педагогічні погляди до сьогодні? Українське шкільництво у вільному світі й досі має призначення не тільки навчальне, але й виховне. Воно основане на релігійному і національному світогляді.

А як в Україні? В умовах тотального походу Москви проти всього, що українське, в умовах повної русифікації всього українського життя, в тому й за допомогою школи, відібрано українському народові голос рішати в справах освіти і виховання. А ті нечисленні одиниці, деякі з них і з рядів учительства, як Олекса Тихий, який словом і письмом боровся за реформу шкільництва в Україні, вказуючи, що сучасна школа зайшла у глухий кут і потребує докорінної зміни (писав проекти реформи шкільництва), були за те суджені і засилані до тюрем.²³⁾

А перевиховав Шевченко українське суспільство? Виховний процес народу — довга і складна справа . . . Хай говорять факти! У дні 22 січня 1919 р. після проголошення на Софійській площі у Києві Незалежної Соборної Української Держави народ впав навколішки і відспівав Шевченковий „Заповіт”. У дні 22 травня (день похоронів Шевченка у Києві) рік-річно збирались кияни біля пам’ятника Шевченка, виголошували промови, декламували його вірші і співали „Заповіт”. Деякі виконавці програми були за те пізніше суджені. У 1972 р. ці зібрання заборонено.

І навіть сьогодні, у час більш нелюдяного переслідування як за царських часів, навіть сьогодні в ім’я ідеалів Шевченка, релігійних і національних, вивершених ідеєю незалежної від Москви самостійної держави, навіть і сьогодні мандрують у тюрми і на заслання Мороз, Лукіяненко, Руденко, Світличний, Калинці і багато, багато відомих і невідомих патріотів в Україні. Що більше, вони вже із заслання заповідають дальшу боротьбу за права людини, за права нації.

Один чужинецький поет у своєму щоденнику, писаному на засланні дає таку оцінку сьогоднішнього покоління у відношенні до Шевченка: „Я не знаю іншого поета, якому так покланялись б у масі, неначе святому, обливаючись слізми, прості люди перед портретом . . . на таємному ювілеї . . . хором . . . (проказуючи) БАТЬКУ ТАРАСЕ!!!²⁴⁾

Шевченко — учитель, який готовив своїх учнів до вимог часу, і Шевченко — учитель, який виріс із народу „як виклик і ви-

значення доби”, щоб заповнити цей народ новими ідеями — живий і сьогодні!

ПРИМІТКИ

- 1) Енциклопедія „Амерікана”, т. 26, ст. 344.
- 2) Frederic Mayer, *The History of Educational Thought*, 498.
- 3) Т. Шевченко, Твори, т. X. Лист до М. Чалого ст. 256.
- 4) Т. Шевченко, Твори, т. VI (Повісті: Художник, Наймичка, Варнак), т. VII (Княгиня, Музика, Нещасний, Капітанша), т. VIII (Близнята, Мандрівка з приємністю), т. IX (Журнал), т. X (Листи).
- 5) Ю. Бойко, Вибране, т. II. Біографія Шевченка на основі узгляднення новіших досягів Шевченкознавства.
- 6) Т. Шевченко, Кобзар, т. II, Вінніпег, Тризуб 1954, ст. 322-324.
- 7) Т. Шевченко, Твори, т. IX, Щоденник, ст. 34.
- 8) Там же, т. IX, Журнал, ст. 3.
- 9) Там же, т. VIII, Мандрівка з приємністю і не без моралі, ст. 236.
- 10) Там же, т. VIII, ст. 203.
- 11) Там же, ст. 209.
- 12) Там же, ст. 202.
- 13) Українська Радянська Енциклопедія, т. 17, ст. 406-407.
- 14) Енциклопедія Українознавства, статейна, т. III, ст. 921-922.
- 15) Т. Шевченко, Твори, т. III, Капітанша, ст. 241.
- 16) Там же, т. V, ст. 245.
- 17) Там же, т. VI, ст. 265.
- 18) Там же, т. VIII, ст. 13-14.
- 19) Там же, т. VI, ст. 213.
- 20) Там же, т. VIII, ст. 202.
- 21) Там же, т. VIII, ст. 7.
- 22) Там же, т. V, Буквар Южноруський.
- 23) „Сучасність”, січень 1978, ст. 105.
- 24) А. Терц, Із Щоденника на засланні, Лондон 1973.

Ярослав Гриневич (†)

РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Міт про атеїзм покутує на протязі життя Івана Франка і після його смерті його поширюють не лиш на українських землях під москво-комуністичною окупацією, але, на жаль, „атеїзм” І. Франка обстоюють тут і там в українській еміграційній діаспорі.

Нічого дивного, бо сперта на безбожницьким доктринерстві москво-комуна, після цього як вона сфальшувала і спростила генія України Тараса Шевченка, намагається вчинити те саме з Іваном Франком, великим сином Галицької Землі.

Це потрібне Москві для закріплення її влади на українських землях. Після оружного захоплення в неволю українського народу, фізичного вигублення мільйонів українців, яке триває і далі, їй потрібне ще духове обезличення українського народу, відібрання йому всіх тих духових цінностей, що дають йому окреме місце серед інших народів, доказують його право на суверенність і державність. Їй, Москві, потрібний Іван Франко як „атеїст і комуніст-соціаліст”.

До 100-літніх роковин з дня народження І. Франка і в наступних роках в УРСР видається багато збірників та окремих праць про життя і творчість Великого Каменяра. Всі ці праці писані в дусі комуністично-атеїстичнім. Тут і там твори Івана Франка є видимо сфальшовані.

В нас, на еміграції, видруковано багато праць про Івана Франка. Зокрема В-во „Книгоспілка” в Нью Йорку видала 20 томів творів поета. В останніх часах появилася книга п. з. „Іван Франко — борець за національну і соціальну справедливість”, пера д-ра Луки Луцева. В цій книзі він теж торкає справи релігійного світогляду і віри І. Франка у Бога та його мнимого атеїзму. Він наводить деякі відомі моменти з життя І. Франка, які відкидають міт про його атеїзм (В-во „Свобода”, 1967).

Тому що темою моєї праці, так як колись моєї книжечки п. з. „Віруючий Франко” (1956), є справа „атеїзму” нашого великого ученого і письменника, то я бажав би згідно з думкою староримського гасла: „Да мігі факта, его дабо тібі юс” („Дай мені факти,

а я вимірю тобі закон”), навести ті факти з життя і творчості І. Франка, які опрокидують міт про його атеїзм.

До цього спонукує мене лист Блаженнішого Патріярха Йосифа, написаний до мене 20 червня 1966 р., де м. ін. подано: „Дуже дякую Вам за книжку про Івана Франка. Також донька Покійного прислала свою працю і просила про Службу Божу, яку я і відправив за його душу. Ви знаєте, що в Україні і тут він має, на жаль, переважаючу опінію атеїста. Якщо Ви принаймні ослабите її, то зробите велику прислугу. Нехай Господь буде йому милосердний”.

Коли так написав про Великого Сина Українського Народу інший його Великий Син, який очолює в добу сучасного нашого лихоліття нашу Церкву, — тоді обов’язком кожного з наших літературознавців, учених, членів наших наукових установ є не лише ослабити опінію про І. Франка як атеїста, але її опрокинути цілковито на основі неоспоримих фактів.

І. Франко прийшов на світ 15 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, з батька Якова і матері Марії з Кульчицьких, якої мати з роду Гвоздецьких була споріднена зі священником о. Гвоздецьким. Його виховання як і молодших братів Онуфрія та Захара проходило, за словами братанича Василя, у важких обставинах, але у релігійному дусі. У споміні п. з. „У кузні” І. Франко змальовує характер свого батька, що був „чоловік товариський, громадський, девізом його життя було: з людьми і для людей”. У селі священник був москофіл і тому там не було ніякого культурно-освітнього чи національно-релігійного життя. Щойно значно пізніше, за порадою І. Франка, основано в селі читальню „Просвіти” і Т-во „Січ”. Будучи учнем в Дрогобичі в школі ОО. Василіян Іван Франко виховувався у релігійному дусі. Він здобув в класі І-ше місце, там пізнав наш обряд, Службу Божу та інші церковні відправи, так що у пізніших роках життя він радо служив до Служби Божої, або співав разом з дяками в крилосі. Хоч бунтувався проти „різкової” системи навчання, яка існувала тоді у школах, то він, „Малий Мирон”, все таки згадував з приємністю 3-річний побут у школі ОО. Василіян і в Дрогобицькій гімназії. В Дрогобичі він пізнав міське життя з його соціальною проблематикою. В Дрогобицькій гімназії він познайомився з творами Тараса Шевченка Панька Куліша, Степана Руданського, Марка Вовчка, Панаса Мирного і ін.

Покінчивши гімназію в Дрогобичі, Іван Франко, як 19 літній юнак, написав на день іменин митрополита Йосифа Сембратовича дня 26 грудня 1875 р. вірш — привіт під заголовком *Хрест*, що починається словами:

Хреста нас знаменем хрестили, ростем під знаменем хреста,
З хреста пливають всі наші сили і віра наша пресвята.
Той хрест що побідив поганство, осяяв блиском і наш люд,
Прогнав страшную тьму — пиянство, вказав нам ціль, науку й
труд,

Під Твоїм, Пастирю, проводом нам не страшна та боротьба
За Церков, за права з народом стоять — в нас воля, не слова!

В студентському часописі *Друг* ч. 28, з 13 грудня 1875 р. поміщено вірш Івана Франка під псевдонімом „Джеджалик” із заголовком: *Божеське у людським дусі*. У ньому, він так звертався до Бога:

Коли Ти в світ слав рід людський.
Життя людей зробив борбою,
Свою Ти Божескість їм дав,
Дух, творчу силу із любов'ю,

Людськеє серце гріх сплямив
І роз'єднав людей з Тобою,
І помрачилась в їх серцях
Та творчість духа із любов'ю.

Та стало світло по тьмі ночі,
Ти поєднав людей з собою,
Нове життя у світ живий влила
Знов творчість духа із любов'ю.

Дух наш із Твого Духа родом,
І вічно зв'язаний з Тобою
І вічнії огнива ті,
Лиш творчість духа із любов'ю.

Вірш цей І. Франко перепечатав незадовго перед своєю смертю у збірці п. з. „Із літ моєї молодости” (Львів, 1914 р.), з чого слідує, що з поглядами у своєму вірші він погоджувався ще й тоді.

Тактика підсоветських „франкознавців” є промовчувати всі релігійні вірші І. Франка або поезії з глибоко релігійними героями, байдуже, чи ними є люди світські, священики. Адже ті останні, на основі, комуно-московських доктрин, не можуть бути приятелями народу, а тільки його ворогами. По цій лінії йде праця советського франкознавця А. В. Яртіся, який у статті п. з. „Роль Івана Франка в розвитку атеїстичної думки на Україні” приписав І. Франкові започаткування атеїстичної думки в Україні, визнання ним комуністичних теорій Маркса, соціалізму і марк-

сизму, хоч І. Франко у своїй статті про соціалізм і марксизм відкинув соціалізм Маркса та його погляд про релігію. (*Життя і Слово*, 1897, т. VI; *Літер. Наук. Вісник*, 1899, кн. VI.). Промовчуючи у своїй статті писання І. Франка релігійного змісту, слова його віри у Бога, Яртись видвигає як аргумент поезії І. Франка з протирелігійним змістом: поему „Екс нігільо”, „Нема вже владаря грізного”, „Мамо природо”, „Сикстинську Мадонну”, „Страшний суд”. Одначе, Іван Франко, який переживав хвилі зневіри в шуканні доріг до зрозуміння Бога і Його законів, був у цьому етапі свого життя, як майже вся молодь, що при допомозі кличів соціалізму хоче поліпшити людство, його правопорядок. Тож і Іван Франко перейшов таку „психічну мутацію”, в якій він писав речі протирелігійні. Одначе він скоро схаменувся і старався направити свою похибку могутніми своїми поемами як *Мойсей*, *Панські жарти*, *Іван Вишенський* та ін. Промовчують советські „франкознавці” із його І-ої повісти (рр. 1875-6) той уступ у якому І. Франко пише, як Олекса Добуш, 80 літній старець „упав на коліна й молився голосно, довго, гаряче за пропущення своїх гріхів, за добро своєї родини, свого народу”. Або як молодий Петрій, ідучи горами, думав: „Боже мій, що за чудовий край! А той нарід, який щирий, який добродушний!”

В австрійській займанщині відбувався під впливом творів Тараса Шевченка, Руської Трійці, поезій Юрія Федьковича процес свідомлювання українського народу. Українська молодь з Галичини нав'язувала зв'язки з українцями із східних українських земель. В той спосіб дійшло до виміни думск між галицькими українцями і М. Драгомановим, що жив в той час у Женеві. І. Франко, який в той час працював в часописі *Друг*, говорив, що листи Драгоманова, були для значної частини Галичан „мов удари батога; вони пекли і боліли, часто були несправедливі, трапляли невинуватих... Не соціалістичні теорії чинили Драгоманова страшним, але його пропаганда щирости, простоти і постійности прінятих на себе обов'язків... Школа Драгоманова, мовив І. Франко, була для мене тяжча, чим у дрогобицьких оо. Василіян”.

В цьому часі І. Франко залубився у дочці о. Михайла Ршкєвича, пароха села Лолин, долиньського повіту і там таки в р. 1875 провів вакації. У пізнішому І. Франко бував гостем в домах різних українських католицьких священиків, які радо гостили цього „атеїста”. В зв'язку з діяльністю драгоманівців і посилкою книжок з революційною літературою до Львова та перехопленням листа, де згадано прізвище І. Франка, його арештовано. На суді І. Франко заявив, що був симпатиком соціалізму, однак не належав до тайної соціалістичної організації і не пропагував ідей соціалі-

му. 21-го січня 1878 р., львівський суд засудив Івана Франка на 6 тижнів строгого арешту і 5 гульденів гривни за недозволену кольпортажу. Фактично, І. Франко пересидів в тюрмі від 12 червня 1877 до 5-го березня 1878, отже майже 9 місяців. Опісля І. Франко студіював ще якийсь час із перервами в університеті, а докторат із філософії здобув аж 1893 р. в Відні.

Арешт спричинив для І. Франка утрату коханої дівчини, Ольги Рошкевич, яку з ним лучила не тільки любов, але й спільні студії народного фольклору і етнографії. Проти „соціаліста” І. Франка стали батьки його коханої, а також і наше громадянство відвернулося від нього, і він станув поза його рамами. В р. 1878 І. Франко написав могутній вірш п. з. *Каменярі*. Весною 1877 р. він вміщує у своїй збірці *З вершин і низин* в циклі „Екссельзіор” вірш того самого часу, коли він написав поему *Панські жарти*, вірш п. з. *Христос і хрест*. Зміст вірша: Край дороги серед поля висів на хресті Христос. Цвяхи перержавіли, а статуя Христа упала на землю. Зараз же висока трава, що росла довкруг хреста, радісно приняла Христа в свої обійми. Подорожники й фіялки, що там пахли, з-поміж трави звились мов вінок любови у Христа, край Його голови. Та чийсь побожні руки піднесли Христа і „перевеслом із соломи прив’язали до хреста”.

Чи відомий советським „франкознавцям” той вірш і чи міг „атеїст” написати цього змісту вірш? І чи біографічна повість Дениса Лукіяновича про І. Франка написана в р. 1965 на замовлення Москви, в якій І. Франко представлений як атеїст, видержує критику? Або 9 років пізніше написані І. Франком сонети чч. 36 і 37 п. з. *Легенда про Пилата* розказують про те, як Пилат засудив Христа, а прилюдно, вмиваючи руки, пішов до дому, де, стрівши його, жінка і дитина вмерли зі страху. „І Бог поклав клеймо на груди Пилата, життя, смерть, тіло й дух його прокляв гірш Каїна. Бо Каїн, вбивши брата, не мив рук з крові, винним чувсь, тікав. — А той, що правду чисту в руки ката віддав, одвіт від себе відпихав, то й правда вся була йому віднята, все, чим він жив, гордився, віддихав”.

А в поемі п. з. *Рука Івана Дамаскина* представляє І. Франко подію, як Іван Дамаскин молився з відтятою рукою до Пречистої Богородиці про рятунок словами: „Маріє, небесна леліє! Це я, що цією рукою своєю на честь Твою стільки похвальних пісень списав, ось корюсь перед Тобою! Та враз засіяла каплиця уся і руку відтату Марія взяла, до рани її приложила і враз здоровіська рука та була...” І. Франко покорюється, посилаючи всіх перед ікону Пречистої Діви, як до джерела успішного лікування кожного духового чи фізичного каліцтва людини чи народу. Згадати б ще

поезію І. Франка п. з. *Чудо св. Николая*, п'єсу п. з. *Суд св. Николая*, які друковано в шкільних читанках. Чи це міг писати атеїст?

Разом з громадою молодих однодумців Франко оснував І-шу українську політичну партію в Галичині, радикальну, що взялася за організування селян і пожвавлення українського культурно-громадського життя в краю. Про відношення тієї партії до релігії Франко написав в 1898 р. в брошурі п. з. *Радикали і релігія* таке: „Радикали ніколи не виступали ані не виступають ані проти віри в Бога, ні проти жадної основи правдивої релігійности. Протівно, до всіх людей щиро релігійних, а затим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, а то тим більше, що таких людей у наших часах не багато. Таксамо не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, а тим більше проти церковних тайн і обрядів... Ми твердо переконані, що розум і освіта не суперечать релігії і правдивій релігійности, але протівно, мусять бути їх головною основою. Темний, нетямущий і тупий чоловік не може бути правдиво релігійним”.

У цьому місці наведу уступ зі статті о. Романа Лободича з філядельфійського щоденника *Америка* — Різдво Христове 1962 р. п. з. „Спогад про інсталяцію Слуги Божого Андрея в Станиславові та його останній Свят Вечір у Львові в 1899.”: „Від 1885 р. існувало в Станиславові єпископство, одначе до того часу владики стояли осторонь від своєї пастви. Для першого станиславівського єпископа Юліяна Пелеша українська громада не існувала. — Другий єпископ, Юліян Куїловський, був спольонізований, брав участь у польським повстанні. Продовж свого єпископства він перебував у Перемищині на селі, а єпархією управляла москвофільська капітула. Не було тайною, що новий єпископ, це граф, вихований в польським оточенні та мамою полькою. Єпископ Андрей складав візити всім достойникам у Станиславові. Будучи у Львові, він зложив візити д-рові Іванові Франкові і Михайлові Павликові. А були це люди, з якими тодішнє громадянство майже зірвало. Наслідки цієї візити були такі, що вони обидва, стали його цінити як людину виїмкової інтелігенції і розуму. Митрополит Андрей Шиптицький глибоко цінив і шанував величезні заслуги Івана Франка. На ювілею Франка, що відбувся у Великому Театрі у Львові в 1913 р., Митрополит не тільки прийшов особисто віддати поклін Іванові Франкові, але під гарячі оплески присутніх впровадив його під руку на почесне місце. В р. 1904-ім митрополит Андрей видав „пастирське посланіє” п. з. „О квестії соціяльний”. Франко відповів на це „посланіє” статтею п. з. „Соціяльна акція, соціяльне питання і соціалізм” у „Літературно-Науковім Віснику”. Там він прийняв з признанням „новаторство” і „живе диханіє” цьо-

го послання, визнавав у кількох місцях слухність за Митрополитом, хвалив добрі літературні та речеві прикмети „послання”. І. Франко писав м. ін.: „Наші давніші пастирі при звичаїли нас до такого лінивства думки, до такої шабльонової аргументації та запліснїлої мови, що треба було незвичайного панування над собою, формальної самопожертви, щоб читати їх. Митрополит Андрій Шептицький пише свої листи чистою, галицько-руською народньою мовою, а в голоснім посланнію до гуцулів не цурається навіть промовляти діалектом. Річ досі нечувана у наших церковних достойників. Він не промовляє „з висока, напушеним тоном”, але говорить попросту як рівний до рівних’... Про це згадує Богдан Кравців у статті п. з. „Суспільно-політичний погляд Івана Франка („Сучасність”, ч. 5, Мюнхен 1966). У своїй статті І. Франко порушував тему соціального порядку, приватної власности, сім’ї і справедливости. Він заявив, що Ісус Христос поклав під християнську етику такі підвалини як: „Люби Бога всім серцем, а ближнього як себе самого... Не судить, щоб вас не суджено... Хто з вас без гріха, хай перший кине на неї каманем”.

У статті п. з. *Що таке поступ?* вперше видрукованій у журналі *Поступ* (ч. 2, ст. 26, 1903) Франко писав м. ін. таке: „Добачувано, що ті порядки не все строго і чисто додержувані, потрохи псуються. Не стає між людьми працьовитости, пильности, дбайливости, покори, побожности. — Первісне християнство зовсім не гягло взад, не виступало проти держави, ані проти суспільних порядків, але старалося піднести всіх людей вище. Воно проповідувало загальне братерство в дусі правди, піднімало людей із їх буденних матеріяльних зацікавлень до вищого морального життя, додавало їм твердості і сили в боротьбі з різними покусами життя і тим самим було чинником поступовим”.

В 1905 р. Франко написав „Отвертий лист до галицької української молоді”, поміщений в „Літер. Науковім Віснику” у Львові. Там він, м. ін., писав: „Без власних шкіл, і виробленої освітної традиції, без перенятого освітніми і народололюбними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, преси... без міцної опори в масах народу та інтелігенції, Україна готова опинитись знов в ролі коваля, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мельодії”.

Тут згадаймо советські писання різних „франкознавців”, що наявно пофальшували писання І. Франка. Згадаймо з книжки п. з. „Правда про Унію”, (Львів, р. 1968) про виміну листів „єпископа” К. Богачевського з митрополитом Андреем Шептицьким в справі „боротьби проти культу Франка”, де „єпископ” просить митрополита о поміч у боротьбі проти культу Франка на маси укра-

їнського народу, а той йому відповідає відмовно і мотивує, що така заборона була би не тільки безцільна, але навіть для інтересів Церкви шкідлива.

Як видно із наведених дотепер поглядів Івана Франка, вони не мають у собі нічого атеїстичного. Правда, його як доктора філософії мусіли цікавити всілякі філософічні напрямки, різні теорії, як Дарвіна, Руссо, політичні теорії Маркса, Дідеро, Фур'є, Енгельса, Гегеля, Шелінга, Шпенглера і ін., і на ці теми він писав часом свої статті, але це не означало, що він ті політичні теорії акцептував як свої і на них устійнював свій світогляд.

Правда, тепер большевики на основі тих рефератних, критичних праць Франка твердять, що він був соціалістом-революціонером, вихованим на творах Маркса і Енгельса, отже був соціалістичним матеріалістом і атеїстом, який рішуче протестував проти спроб буржуазних націоналістів, щоб кваліфікувати свій народ, як народ глибоко релігійний. Про це пише А. Брагінець у книжці під заголовком „Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка” і Олексій Мороз в збірнику: „Слово про Великого Камеля” (Київ 1956), у статті п. з. „Іван Франко — борець проти релігії” на ст. 262 пише таке: „Продовжуючи і розвиваючи атеїстичні традиції Тараса Шевченка, В. Белінського, Чернишевського і інших, Іван Франко разом із передовою демократичною частиною українських письменників пристрасно і послідовно боровся проти клерикалізму, фідеїзму і Ватикану”. На ст. 267 він пише таке: „Зриваючи маску святости зі святого письма і церковщини, Франко дошкульно б'є по українських буржуазних націоналістах за їх спроби взяти під свій захист авторитет Бога і церкви”.

А тимчасом, Іван Франко, що створив у нашій літературі окрему епоху, якраз противно до поглядів советських франкознавців, вивчав релігійну тематику й писав не лишень поеми й вірші, але й наукові праці з тієї ділянки. Він проводив багато часу у монастирських бібліотеках в рідному краю. В Відні він одержав за працю про релігійну повість п. з. „Варлаам і Йоасаф” ступінь доктора філософії.

Велика частина його багато-гранної письменницької діяльності заторкує якраз релігійну тематику і то навіть давніх біблійних часів, як монументальний твір „Мойсей” виданий в р. 1905 із часів неволі ізраїльтян та рятунку їх Мойсеєм (аналогія до неволі українського народу і потреби виведення його з неволі московської).

Ціла поема І. Франка *Мойсей* — це могутня синтеза державницького ідеалу України та дороговказ для її провідників, сперта

на св. Письмі. Пророк Мойсей вірить Єгови, якого мудрість кермує долею народів і „прийде час визволення з єгипетської неволі”.

В поемі „Панські жарти”, написаній в 1887 р., бачимо ідеал тичнім стилі зображена внутрішня боротьба аскета Вишенського, коли він мусить вирішити питання: служба Богові та служба народові. Він благає Бога:

О, Розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
У безодні мук, розпуки,
У зневіри глибини!

Дай мені братів любити
І для них життя віддати
Дай мені ще раз поглянуть
На свій рідний, любий край.

А далі:

Жар, життя, тепло і світло
Разом з тим і смерть, руїна
І нове життя й безсмертя
Це дума всесвітня — Бог.

А та віра творить чуда,
творить і найвище чудо
над всі чуда творить Бога,
відкрива його для нас.

поемі „Панські жарти”, написаній в 1887 р., бачимо ідеал священика, що ревно служить Богові й народові. Там, м. ін., читаємо:

Кажу лиш те, що може чути
спокійно всякий християнин,
На кого гордість Біг зсилає
Так, що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним...
А там перед Різдвом Святим
Хто чутиме охоту й силу,
Відбуде сповідь — а за тим
Присягу зложить Богу милу.

В іншому місці:

Дай Бог нам встачитися в слові,
Покуси всі перемогти!

Та не так то легко, діти!
Отсе Пилипів піст надходить,
Шлюбуйте кожний сам собі
Не пити, в згоді і любові
З усіми жити, кривди й шкоди
Не пам'ятать і не робить.
Перемагають покуси вражі
І терпеливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.

Інша картина:

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрес” заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...

А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як нас було стільки сот, —
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Величній той, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвадим.!”

Чи така думка в іншому місці:

Не знаю, Бог дає мабуть,
Усяким людям всякі дари,
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари,
Другому рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари,
Ще іншим руки золоті,
Що очі бачать, руки вдіють;
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Одначе, як уже згадано попередньо, большевицькі літературознавці, намагаючись представити Франка атеїстом, пустили в обіг різного роду власні фабрикати нібито пера І. Франка, як напр.: „Папі в альбом”, „Ще день, ще два”, „Я не загину від клятьби католиків”. Ці три поезії мав записати в останні дні життя Франка недокінчений студент Маріян Колодїй, який часом відвідував Франка. Знаючи особисто Маріяна Колодїя, який у Львові водив по єзуїтським городі молодь і виголошував до неї промови, вважаю, що ті поезії написав той же Маріян Колодїй, а не Іван Франко. Далше: „Легенда про св. Мартіна” із вступним словом Франка, „Викриття реакційної суті християнської моралі”. — За гіпотезою акад. М. Возняка, Франко мав ніби то написати її ще в 1897 р., але докінчив її щойно 18-го вересня 1914 р. Твір цей опубліковано щойно в р. 1952. Та про те, де цей твір віднайдено, ніде не подається. У Франковім архіві такого твору не було.

У 19-ім томі повного видання творів І. Франка Державним Видавництвом Художньої Літератури, (Київ 1956) містяться м. ін. такі статті, яких авторство приписують Франксові: 1) „Католицький панславїзм”. — 2) „Воскресеніє чи погребеніє” і 3) „Дві унії”. Знаючи стиль Івана Франка, легко знайти фабрикати большевицького походження, що то їх авторство советські „франкознавці” приписують Іванові Франкові.

З черги перейдемо до відношення І. Франка до нашого духовенства. Знаємо про поправні взаємини Митрополита Андрія Шептицького до Франка і пошану, яку Франко мав для Митрополита. Франко виступав в обороні українського католицького духовенства, пишучи в польській пресі про його заслуги. За це ганив його М. Павлик у „Народі”, закидаючи йому „попофільство”. Правда, Франко виступав нераз проти політики св. Юра, але ніколи проти релігії, Церкви чи загалу духовенства. Він був ворогом надуживання релігії і Церкви у ворожих для народу цілях. А галицьке греко-католицьке духовенство 70 — 90 рр. мин. сторіччя належало у більшості до москвофільського табору й відзначалося своїми назадницькими поглядами. Тож нічого дивного, що Франко виступав проти нього, так само, як виступав проти священиків, які жили своїм власним заскорузлим життям, здалека від народу. У вірші п. з. „Патріот” Франко представив негативний тип священика, що мав для народу тільки очеркнення. „простацтво. Його жінка мала багато часу для гри на фортепіяні, а дочка читала день і ніч французькі романи. Тимчасом у селі біднота і темнота. Такого священика Франко не похвалював. Але він мав добрі зв'язки з багатьма позитивними священиками і бував у них. О. Олексій Волянський, парох Криворівні, українських Атен, куди приїздили світочі

українського інтелекту, написав у своїх спогадах: „Зараз першої неділі той ославлений „атеїст” (І. Франко) явився в церкві, заняв місце між господарями, а коли почалася Служба Божа, підійшов до крилоса і співав разом з дяками. Він поводився при зустрічі з людьми примірно, здоровив їх словами: „Слава Ісусу Христу”!, а при одній дебаті заявив: „Лишім віру нашому народові — бо то є ще один амальгам, який його держить”.

В статті п. з. „Із хроніки родини Чапельських” (місячник „Арка”, Мюнхен 1948), згадано про те, що як юнак Франко приїздив до Добрівлян, де шукав відпочинку на приходстві у о. Чапельського, що був його великим приятелем. У ті часи, коли на голову Франка та його друзів падали громи, слова осуду з проповідниць, як на ворога народу, єретика, тоді цей „небезпечний революціонер і безбожник” бував у о. Чапельського. Тут на приходстві він нераз переховувався перед австрійською поліцією. В атмосфері загальної симпатії Франко почувався добре в Добрівлянах.

За словами Лева Лепкого, брата Богдана, І. Франко перебував влітку з цілою родиною у гостях у о. Омеляна Глібовицького, пароха Циганів, Борщівського повіту. Тут служив він до Служби Божої. При тій нагоді він шукав на хорах і крилосі старих книг. Франко визнавався знаменито на церковному співі й нелегкому читанні Ірмологіону.

І. Франко їздив до Краснопуші, де в монастирі оо. Василіян знаходився цікавий, старинний іконостас. Він задержався у о. Сильвестра Лепкого (літературне псевдо Марко Мурава) в Поручині. З ним їздили о. Сильвестер Лепкий і його син Богдан. О. Сильвестер Лепкий переписувався з Іваном Франком, а по смерті о. Лепкого течку з листами І. Франка забрав до Львова о. д-р Застирець.

Артист-маляр Іван Труш у своїй статті п. з. „Одна із рис Івана Франка” пише, що в р. 1900 Франко мріяв написати велику книгу „Життя Ісуса Христа” на основі українських та слов'янських легенд і оповідань, що подають і змальовують Ісуса Христа далеко краще, ніж це подають німецькі життєписи, тому, що німці бачать Ісуса Христа розумом, а українці бачать його своїм серцем.

Проф. Лев Шанковський оповідає, що Франко перед своїм одруженням приїздив кожного року на ферії до його батька о. Петра, що був священиком в с. Дуліби у Стрийщині. Там він ніколи не опустив ні одної Служби Божої, ні вечірні, ні утрени, ні літургії, співав з дяками й читав Апостола.

Михайлина Ропкевич (зам. Іванець) оповідає, що коли під час студій І. Франка на львівському університеті вона відвідала його

го, то бачила, що тоді і пізніше його настільною книгою була Біблія.

Карло Бандрівський, пізніший куратор Франка в часі його недуги говорив, що Франко належав у Дрогобицькій гімназії до співацького гуртка, як перший бас-баритон. Найбільш улюбленим його предметом була у 5-ій класі грека, а найбільш улюбленим учителем греки був о. Горницький. В р. 1873 на Томину неділю І. Франко запросив цілий гімназійний хор (8 учнів) і о. Горницького до Нагуєвич і цей хор співав до Служби Божої. З тієї події Франко був дуже щасливий.

О. д-р Йосиф Застирець, львівський священник і письменник, у письмі з 26-го листопада 1915 р. до Нобелівського Комітету в Штокгольмі висунув кандидатуру Івана Франка на нагороду Нобля з ділянки літератури. Та на жаль, нагорода тоді вже була призначена, а в черговому році І. Франко помер.

Українські Січові Стрільці відносились до Івана Франка, як до свого духового провідника, з найбільшою пошаною. У їх рядах був його син Петро. Для УСС-ів він написав вірш, як вони перемогли московського ворога. Під час недуги він перебував якийсь час у лікувальній захисті УСС у Львові при вул. Петра Скарги. Там відвідував його о. Климентій Шептицький, ігумен чину Студитів, брат Митрополита Андрія.

Є відомий закид І. Франкові, що перед смертю він мав відмовитись від сповіді. Тут є саме аргумент тих, що творять міт про „атеїзм” І. Франка. У світлі фактів і обставин, серед яких жив хворий, цей закид не видержує критики. До Франка, як до непересічної, а важко хворої людини належався особливий підхід, інакший ніж до пересічного громадянина. Сповідь є актом свободної волі і мусить бути без таких моментів, які могли б викликати враження психологічного примусу. Тоді вона, ця св. Тайна, є повновартісною. Інакше діється коли до сповідальниці приходить сповідатися здорова людина, а інакше, коли сповідник приходить до хворого, що має повну свідомість, а ще інакше, коли хворий тієї свідомості не має, або вона з причини хвороби є обмеженою. Іван Франко був людиною поважно хворою. Такій людині, як каже церковна практика, дається відпущення гріхів „ін артикульо мортіс”, без сповіді. Його відвідували, за словами проф. Василя Лева, священники: о. Гургула, о. Тит Галуцинський і о. Каштанюк. Коли цей останній показав Франкові хрест, що його видобув із кишені пальта, то Франко, вдивляючись у хрест, заплакав, поцілував його і просив, щоб о. Каштанюк його знову відвідав. Ця зворушлива поведінка нашого великого ученого і поета показує

його справжнє обличчя, обличчя не атеїста, а людини віруючої в Бога.

Д-р Степан Баран, адвокат у Львові, знайомий І. Франка, згадує у „Спогаді про Івана Франка” з р. 1952, на ст. 44, так: „Стан здоров'я Франка не дозволяв на його публічні виступи. Франко заламався і психічно. Тому і повітовий суд, секція І., визначив йому куратора в особі його приятеля й товариша з дрогобицької гімназії, Карла Бандрівського, фінансового радника у Львові. Бандрівський був судовим куратором теж і дружини Франка Ольги та опікуном його неповнолітніх дітей”.

Про це повинен був знати той священник, коли він вибрався до Франка, щоб його сповідати. Бо сповідь психічно хворої людини, що є під опікою куратора не може бути актом її свободної волі.

Пригадую, як на кілька тижнів перед його смертю в р. 1916 моя мати зі мною відвідала І. Франка у його віллі при вул. По-нінського. Франко робив враження дуже хворого, був огірчений, вів розмову хаотично, деякі його слова були без зв'язку і ми рішили не продовжувати відвідин та відійти.

Щодо мнимої відмови важко хворого Франка сповідатися, бо він мав сказати, що висповідается „завтра”, то це в ніякому разі не означає відмови, а тільки згоду „сповідатися другого дня”. Це повинен був куратор І. Франка вияснити священникові, який непотрібно заалармував церковну владу про „відмову” Франка.

Один із світлих тутешніх священників заявив у розмові зі мною, що не завжди „практикуючий” є вартісною для Церкви одиницею, бо дуже часто трапляється, що після сповіді, переступивши поріг, ця людина починає наново грішити. Не формалістичне виконання певних обрядових функцій є істотне, але віра даної людини в Бога і спосіб її життя. Це знову годиться з поглядом нашого Верховного Архиєрея, Патріярха Йосифа, про що Він говорить в Пасхальному Привіті з р. 1966 в 4-ім уступі.

Звідкіля узявся міт про „атеїзм” Івана Франка? Колись пропагування його було в інтересі польського шовіністичного клиру і наших москвофілів, тепер міт цей пропагує советське лжевчення, якому він потрібний до закріпощення нашого народу.

Чим був для нас Іван Франко, про це писав наш визначний поет і письменник, Богдан Лепкий у п'яті роковини смерті Івана Франка так: „Коли ми за станне десятиліття з невідомих, безмовних рабів стали народом голосним у світі, коли ми перетривали такі великі злидні, таку історичну руїну і не перемінились у попіл і вугілля на народних згарищах, коли не вмерли духом, але з надією у кращу будучність глядимо перед себе, так це в значній мірі заслуги генія Івана Франка, його прямо безпримірної, всесторон-

ньої праці. Він, як Мойсей, провадив нас 40 літ до обіцяної землі — по скелястій безводній пустині нашого народнього життя, виховав у цій важкій мандрівці нове, здорове покоління борців за волю і правду народу”.

Бо Іван Франко мовив немов у книзі пророка Єремії:

О краю мій, перлино в Божій скрині, що вибрав Бог над всі краї
землі,

І найулюбленішій своїй дитині як віно дав, як кріпость на скалі.
Як я люблю Тебе, мій рідний краю, як я люблю красу Твою,
Твій Люд,

Як гаряче молюся і бажаю для Твого щастя свій віддати труд!

І коли Іванові Франкові тут і там закидають атеїзм, нерелігійність у деяких його творах, то коли б їх покласти на терези ваги з його творами релігійними, повними глибокої віри в Бога, то ті останні переважили б у користь глибоко віруючого Івана Франка. Український народ є у своєму духовому, культурному розвитку надто убогий, щоб міг відректися такого титана духа, яким був І. Франко. Погляньмо на долю геніїв-поетів у чужих народів — Гете, Шіллера, Байрона, Міцкевича і ін. — яких твори не завжди відповідали засадам християнської віри. Ті народи не кидають камінням на пам'ять своїх геніїв. Польського віщуна, Адама Міцкевича, що у творчому запалі богохулив і був ісповідником ересі Тов'янського, у 50-річчя смерті вшановано рефератами в Римі в присутності численних кардиналів і достойників Ватикану, де проф. В. Фолькерскі мав французькою мовою доповідь п. н. „Великий поет, людина європейської акції, геній, Адам Міцкевич”.

Пора скінчити з мітом, що кривдить пам'ять Великого Сина України, гідного наслідника Тараса Шевченка. Пора відчинити йому наостіж ворота всіх наших храмів і сердець так, як це ми вчинили для нашого генія Тараса Шевченка. Того домагається народня мудрість і справедливість, тому що Іван Франко є невідлучною частиною нашої історії і культури. Він, разом з Тарасом Шевченком приготував духове підґрунтя до всенароднього Зриву, до визвольної боротьби за Волю і Державність України.

Тимбільше тепер, у сучасну пору нашого національного лихоліття й поневолення нашого народу атеїстичною Москвою, є для нас Іван Франко особливо потрібний, як вічноживучий, не-вмірущий Дух, що „тіло рве до бою”, щоб вкінці для України настав час, щоб вона „могучим видом засіяла у народів вольних колі”.

Д-р Марія Овчаренко

ДУХОВА КРИЗА П. ТИЧИНИ (II)

(Продовження з попереднього числа)

„Стріляють серце, стріляють душу...”

Трагічні аспекти, що дисонансами тут і там вриваються в мажорну музику „Соняшних клярнетів”, найсильнішого виразу досягли в наступній збірці Тичини *Замість сонетів і октав* (1920 р.). Буреносні події 1918 і 1919 років, уся сила яких була спрямована на знищення молодого української держави, глибоко сколихнули свідомість поета й основно змінили настрій і характер його нової збірки. Золоті струни *Соняшних клярнетів* замовкли. На їх місце заграла страшна музика гармат, бомб і кулеметів.

Як і в попередніх поезіях, Тичина не згадує і тут, які саме історичні події вплинули на написання цієї збірки, але різні місця книжки показують, що він мав на думці трагічні історичні події на початку 1918 р. і, мабуть, також і події 1919 р. Советські критики також свідчать про те, що деякі поезії збірки *Замість сонетів і октав* були реакцією на терор червоної армії.¹⁾

Золотий гомін української революції 1917 року, що музикою радості відбився в *Соняшних клярнетах*, у новій збірці змінився на смуток, розчарування, одчай, гнів і гострий сарказм. Змінилася й форма поезій, на що й вказав поет у заголовку збірки *Замість сонетів і октав*: замість традиційних клясичних форм, тут Тичина впроваджує несиметричні і наскрізь модерністичні строфи та антистрофи, написані здебільша верлібром, а то й ритмічною прозою. Неоднакова довжина строф і рядків, афористична лаконічність наче випадково накиданих думок та імпресій, нерідко висловлених фрагментарно і своєрідним стилем, відбивають внутрішній стан поета, його настроїв та атмосферу, в якій він писав цей свій поетичний щоденник, якщо так можна окреслити цю збірку, жанру якої критика досі не змогла точно визначити.

Цю збірку Тичина присвятив Гр. Сковороді, показуючи цим близькість своєї філософії з гуманістично-християнською філософією Сковороди. Збірка починається римованим тривіршем „Уже

світає”, у якому поет наче заповідає головні мотиви й панівний настрій свого твору, грізні революційні дії: „Ой, не фанфари то, а сурми і гармати”, невідступний смуток: „як зайшла ж мені печаль”, і засуд насилля й терору: „Прокляття всім, прокляття всім, хто звірем став!”

Ця вступна поезія-заспів і симетричним віршем, і стилем, і музичними засобами мови ще близька до поезій „Соняшних клярнетів”. Але вже в наступній строфі „Осінь” Тичина в усьому різко відступає від своїх попередніх творів. І тематично, і стилістично „Осінь” показує великі зміни в думанні і світосприйманні Тичини. Тут уже не захоплений спів поета-патріота, який радів radoщами відродженого народу, болів його болями, а гіркий сарказм і засудження всього, що тоді виринуло на історичній арені України — національної влади і влади чужих займанців. Образи, що ними Тичина зображує тут свої ідеї, нарисовані грубими штрихами й уривчасто. Мова, мабуть, доцільно прозова, місцями в синтаксично-семантичному виразі не зовсім зрозуміла. Наче в кривому зеркалі, поет дає карикатурний образ політичних рухів, які закінчилися неуспіхом відродити українську державу. Читачеві, необзнайомленому з історичними фактами, нелегко догадатися, що саме Тичина має на думці:

„А в селі ступнів щось з десять (тінь од чабана)
додому отару женуть.
Вони ж казали: можна купити старого кармазину,
сяк-так
заслати смітник і посадовити культуру (тільки
голову піддержувати треба!) — ачей вона ізнов
до нас промовить.
А листя падало. І голова на в'язах не держалась.”²⁾

У наведених рядках тяжко вгадати, хто саме ці „вони”, що казали „купити старого кармазину”, бо нема тут логічного зв'язку з попереднім рядком, де мова про чабана й отару. Але в тому самому тоні Тичина продовжує далі:

„Тоді вкинулись в еклектику. Взяли трохи цегли і
стільки ж музики. Думали — перемеженяться.
А листя падало. І голова на в'язах не держалась.”³⁾

Не вірив Тичина і в підмогу західніх держав, повторюючи в цій строфі два рази доволі дивно сформульовану критику про них:
На культурах усього світу майові губки поросли.

Зрозумілішою мовою висловлює Тичина свої думки про лихоліття революції, терор, голод. Поетика його в цих строфах-анти-

строфах змінюється в порівнянні з барвистою поетикою попередньої збірки. Драматизм страшних подій поет передає коротко, в згущених мазках без будь-яких прикрас. Не вишукані метафори, а оголена правда фактів говорить сильніше про страхіття революції. Так у строфі „Терор” Тичина дає коротке звітлення:

... Людина,
що казала: убивати гріх! — на ранок з простреленою
головою. Ї собаки за тіло на смітнику гризуться.

Щоб створити настрій смутку, Тичина вставляє тут ліричний рефрен зі вступної поезії:

Лежи, не прокидайся, моя мати!

Після цього ліричного рефрену поет нагло переходить до гірких роздумів:

Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва,
коли звір зрія їсть?

Закінчується ця строфа нещадним докором-засудом:

Жорстокий естетизме! — й коли ти перестанеш
любуватися з перерізаного горла?

І щоб ще раз підкреслити своє огірчення людовбивством, поет повторює ще раз ту саму думку, висловлену кілька рядків вище, але в скороченому виді, наче в формі пригадки-відгомону:

„Звір звіря їсть.”⁴⁾

У наступній антистрофі Тичина ще раз підкреслює важливість гуманістично-етичних ідеалів:

Аеропляни й усе довершенство техніки — до
чого це, коли люди одне одному в вічі
не дивляться?
Не хватайте озлоблених у тюрму; вони самі
собі тюрма.

Несиметричні рядки, недокінчені речення і вільна ритмічно-метрична система в цій частині показують Тичинин нахил до експериментування. Маркантним прикладом Тичининої експериментації з формою вірша може служити строфа з доволі дивним заголовком „Лю”. Це наскрізь футуристичний вірш, якого вступні рядки звучать, наче гра звуків:

Сплю-не сплю. Чиюсь вволю волю. Лю.

І раптом якось повно! Люлі-лю...

Уривки непов'язаних думок у дальших рядках наче показують гру уяви на межі між сном і свідомістю. Усвідомлення світу конкретних явищ приходить з окликом:

— Вставайте! — у місто вступила нова влада!

До речі, Тичина нічого не говорить, яка це саме влада, але з алегоричної антистрофи, що слідує далі, закрашеної колючим сарказмом, легко уявити собі, кого він мав на думці:

Дикун, наївшия сирого м'яса, довго стежив за ними⁵)
незрозумілими очима й несвідомо нюхав квітку,
подібну до буряка.

Перший рядок наступної строфи „Найвища сила” в'яжеться з двома попередніми строфами:

Одягайсь на розстріл! — крикнув хтось і постукав у двері.

Але в дальших трьох рядках Тичина методом контрасту раптом переходить на іншу тему, створюючи зовсім інакший настрій:

Я прокинувся. Вітер розчинив вікно. Зеленіло й добрі-
шало небо. А над усім містом величезний рояль грав...

Строфу закінчує він несподіваним фіналом:

І зрозумів я — настав Великдень.

Ляконічність стилю робить цю строфу не зовсім зрозумілою. Не можна з певністю сказати, чи дійсно поет мав на думці справжній Великдень, чи в поняття Великодня вклав ідеї, які асоціюються з красою, величчю й радістю Великодня.⁶)

Хоч рефлексії християнського думання в цій строфі наявні, проте вихід із революційного лихоліття бачив Тичина не в християнстві, а в своїй концепції утопійного соціалізму, опертого на ідеалістичному гуманізмі. Думки про цього роду соціалізм вставлені в деякі дальші антистрофи, в контексті яких вони з'являються наче випадково, без зв'язку з попередніми рядками:

Я ніколи не покохаю жінку, якій бракує слуху.
Молюсь не самому Духу — та й не Матерії.
До речі: соціалізм без музики ніякими гарматами
не встановити.

Думаючи про свій соціалізм, Тичина послуговується реторич-

ними закликами, які інтонаційно нагадують політичну реторику В. Маяковського, російського барда революції:

Приставайте до партії, де на людину дивляться
як на скарб світовий і де всі як один проти
кари на смерть.

Продовжуючи далі на футуристичний лад алогічного зіставлення незв'язаних зі собою явищ, Тичина то саркастично, то реторично віднотовує нещастя, нанесені революцією:

Трава росте, де захоче. Вітер шпурляє в калюжу
наказ про мобілізацію. Молочка! — плаче дитина,
а тут же й хліба за душею нема.

З гірким сарказмом поет закінчує цю антистрофу:

Хто скаже, що єсть контрреволюція?

Рядки наступної строфи „Шовіністичне” можна розуміти, як пояснення причини голоду:

Беруть хліб, угіль, цукор і так, немов до чарки,
приказують:

— Ну, хай же вам Бог посилає . . . та щоб ми ще
не раз на вашій землі пироги їли.

Посилене людовбивство Тичина віднотовує начебто з журналістичною сухістю:

Бий саботажника! — прочитав я на одному з плакатів.

Або:

Місто в мальованих плакатах: людина людину коле.
Читаємо списки розстріляних і дивуємось, що на
провінції погроми.

Поет з гіркістю коментує ці факти:

Все можна виправдати високою метою — та тільки
не порожнечу душі.

Останні строфа й антистрофа — це найсильніший вираз поетового душевного болю, розчарування, огірчення, безнадії й власного душевного розбиття. Моральна смерть болить поета, мабуть, більше, як фізичне людовбивство, про що він говорить в строфі „Кукіль”:

Стріляють серце, стріляють душу — нічого їм
не жаль.

І тут зразу він наводить страшний епізод голоду й вбивства:

... Сіло собі край вікна, засунуло пучечку в рота,
маму визирав. А мати лежить посеред вулиці
з півхунтом хліба у руці...

У двох кінцевих рядках, у яких Тичина зіставляє два далекі
собі поняття, залишають читачеві недоговорену думку:

Над двадцятим віком
кукіль та Парсіфаль.

Негативні емоції поета доходять до найвищого напруження в
останній антистрофі. Свій погляд на революцію і її діячів він ре-
сумує в короткій замітці напоєній болем і гнівом:

Грати Скрябіна тюремним наглядачам — це ще
не є революція.⁷⁾

Безперервний наступ ворожих сил, терор, часті зміни влади
не тільки нищили країну, але й примарою депресії вкралися в
поетове серце, ведучи його на круті роздоріжжя зневіри й сумні-
вів. Із спорожнілим серцем він пише кінцеві рядки, що звучать
відголосом похоронного реквієм:

Орел, Тризубець, Серп і Молот... і кожне
виступає, як своє...
Своє ж рушниця в нас убила,
своє на дні душі лежить.

Але після того Тичина, нагло змінюючи настрої гнітучого
смутку, перескакує на зовсім іншу тему:

Хіба й собі поцілувати пантофлю Папи?

Символіку цього дивного запитання, яке ні ідеологічно, ні
естетично не в'яжеться з цілою збіркою, критики інтерпретують
по різному: то як Тичинине бажання повернутися до церкви,⁸⁾ що
треба вважати наївним і абсурдним припущенням, то як його ін-
стинктовий рефлекс і відпругу,⁹⁾ то як поетове „намислювання вго-
лос” про перехід під опіку червоного „папи”.¹⁰⁾

Палючий сарказм цього запитання, що недвозначно криє в
собі вже й позитивну відповідь, показує, що в тому часі Тичина
ідеологічно був ще далеко від комуністичної системи, і про неї, як
і про свій намір приєднатися до неї міг говорити тільки з глузом
(„з мертвацькою посмішкою”, за словами В. Барки), щоб прикри-

ти своє упокорення та заглушити власну совість. Але вже неймовірно близько був той фатальний час, коли він рішився зійти на інший шлях, де не лишалося нічого іншого, як „поцілувати пантофлю червоного папи”, яка з брутальністю салдатського чобота розчавить його неповторний поетичний таланти розтопче почуття людської гідності.

1) Леонід Новиченко пише в своїй книжці **Поезія і революція**, ст. 56: „... молодому поетові, природно, було важко розібратись в глибокій суті подій, тим більше, що дні стояли суворі, і всі сили революції віддавались нещадній боротьбі з ворогами. До того ж деякі органи Радянської влади і, особливо, армійські органи, якими керував лівий есер Муравйов... допустили в цей час серйозні помилки — необгрунтовані репресії, ігнорування національних особливостей, огульно недовірливе ставлення до української інтелігенції тощо. В деяких строфах книги **Замість сонетів і октав** явно відчувається реакція... на події цього періоду”.

2) Ю. Лавріненко пояснює ці рядки як „механічне відтворення мертвої бутфорії живого духу гетьманських часів”, **Розстріляне відродження**, ст. 945.

3) В інтерпретації Ю. Лавріненка це „мішанина українського відродження з російським соціалізмом (УНР) чи з російським комунізмом (УРСР)”. Там же, ст. 945.

Леонід Новиченко, хоч як мало говорить про цілу збірку, не пропустив нагоди, щоб подати тут свій колючий коментар: „Роздумуючи про долю культури, Тичина уїдливо іронізував над націоналістами, що намагалися оживити труп реакційної буржуазної культури”. **Поезія і революція**, ст. 53.

4) Усі ті частини збірки, в яких Тичина засуджує терор революції, не публікуються в Советському Союзі. Пояснення для тієї політичної цензури можна знайти в словах Л. Новиченка: „... в цілому книжка говорила про нерозуміння поетом революційної дійсності з її гострою класовою боротьбою. Головним предметом непорозуміння для Тичини, як і для інших представників старої інтелігенції, виявився питання про революційне насильство”.

Як правдивий марксист-ленініст, Новиченко, очевидно, виправдує насильство, що його уважає він „неминучим при поваленні старого ладу”. Тому й „надкласовий” гуманізм Тичини називає він обмеженим і суперечливим: „... поет в часи написання цієї книги не розумів і „не приймав революційного насильства — того самого насильства, яке Маркс називав „повитухою історії”. **Поезія і революція**, ст. 54.

5) За хмарами (М. О.)

6) Ю. Лавріненко інтерпретує цей фрагмент як „... чудо клярнетичного серця-всесвіту, всепорядкуючого світлоритму... В цьому божественна „найвища сила”, в цьому і сила клярнетизму — творити цільний образ нецільного, роздертого, антитетичного життя”. **Розстріляне відродження**, ст. 946.

7) Ю. Лавріненко бачить у цих рядках Тичини „натяк на поетів Белого, Блока, Есеніна і Клюєва, що вживали віршами Леніна”. **Розстріляне відродження**, ст. 945.

8) Гавриїл Костельник, не розуміючи політичних алюзій у цьому закінченні, прийшов до помилкового припущення, начебто Тичина хотів стати католиком: „... поцілувати пантофлю Папи? Так, поете, лише так! І для поезії, і для життя. А плюнь на все атеїстичне сміття, яке вітер навів в твою нещасну душу”. (Ломання душ. В-во „Добра книжка”, Львів, 1923, ст. 44).

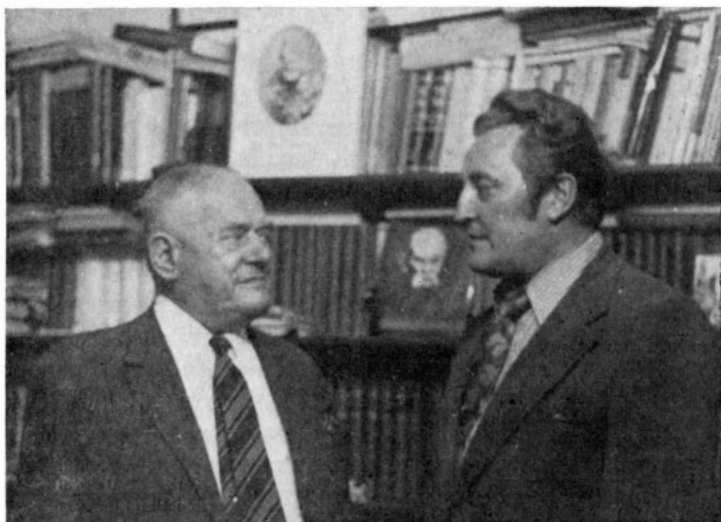
9) Ю. Лавріненко, **Розстріляне відродження**, ст. 946.

10) Василь Барка, **Хліборобський Орфей**, ст. 87: „Убито людяність: від того розпад і поразка на довгий історичний період; тому в останньому реченні твору Тичина з мертвяцькою посмішкою, під яку сховав невігйну душевну рану, вголос намішлювався: чи й собі поцілувати пантофлю червоного „папи”? Здавалося йому: все скінчене, раз своє серце вбили...”

Євген Б. Рослицький

ЄЖИ ЄНДЖЕВИЧ

Поміж зовсім не багатою та в більшості неприхильною нам україністикою однієї книгарні в Варшаві декілька років тому, впав мені в очі цікавий наголовок „Ноце українське альбо родовуд геніюша”. Розгортаючи обгортку я побачив, що це біографічний роман про Тараса Шевченка, а далі й уривок із Виспянського.

Єжи Єнджеевич (зліва) і д-р Є. Б. Рослицький

Велич! Кому назва суджена твоя,
той сили зроджує в собі могучі
й многозванною душею він сія:
світилом в довгі національні ночі.

Пальці скоро перекидали сторінки цієї незвичайної книжки. Я не вірив своїм очам, що це справді було написане „чорне на білому”. А було воно ще й більше неймовірним після припадкової

розмови з молодим польським студентом у Кракові. Побачивши на моїй краватці кленовий листок, він радо заявив своєю поправною англійською мовою готовість ближче познайомити мене зі „серцем Польщі” — Вавелем. Прощаючись, я сказав йому, що я українського роду. На те він, якимось нібито винувано, заявив мені: „На жаль, мало поляків здає собі справу з того, що майбутнє Польщі так багато залежить від майбутнього України”.

Кілька років пізніше я знов був у Варшаві із своїм перекладом „Ночей” під пахою. Я відвідав їх автора, привітного Єжи Єнджеєвича. У ході розмови я якимось запитав його, як то воно склалося, що так багато своєї праці він присвятив українському Кобзареві. На це він відповів мені просто, без жадної надуми, спираючись обома руками на своє дубове бюро: „Я польський патріот, що любить людство й український народ, та що здає собі справу з того, що майбутнє Польщі вузько пов'язане з майбутнім України”.

Я зачитав йому уривки свого перекладу. Він слухав непорушно. На кінець я читав уривок перекладу Червінського:

О свята, як мати моя, Україно!
навколішках я чоло тобі клоню,
За тебе в небо шлю молитви,
молячись, я врагів твоїх кляну.

Із наявним виселенням Єнджеєвич встав, підійшов до мене, обняв і поцілував у чоло.

Коротко перед своєю смертю Єнджеєвич ближче познайомився з українськими публікаціями в Канаді. Для того, щоб прискіпити видання перекладу, він зрікся авторського гонорару і максимумально причинився до підписання з фірмою „Людова Спудзельня Видавнича” безкорисного контракту на право друку українського перекладу в Канаді. Хоч фінансова сторінка друку й далі не розв'язана, Єнджеєвич радів тим, що „Ночі” вкінці таки вийдуть „на мові народу, якому він їх присвятив”, а патронат Наукового Т-ва ім. Шевченка в Канаді уважав для себе окремою почесною. Було це, на жаль, два роки тому...

Єнджеєвич народився 2 березня 1902 р. в Баварії біля Конських, у Польщі. Свою молодість провів близько серця Козаччини, на Катеринославщині, де насолоджував свою молоду душу творами Сенкевича, а зокрема повістю „Огнем і мечем”. Одначе в короткому часі, як писав він, „без труда збагнув я, що перебуваю на сценах боїв козацько-польських, і від того часу значну частину вільних хвилин, а зокрема відпусток, використовував я на ближчі і далші прогулянки по просторах Запорізької Січі”. Говорячи

про пороги, а зокрема про Ненаситця, він писав: „У моїй голові я не вмів собі помістити, що запорізькі козаки пропливали крізь це водне пекло на плоскоденних човнах-чайках. Очіма уяви бачив я тих сміливців, як вони із нерозлучними люльками в зубах відпихалися веслами й дрючками від гострих каменюк, що відусіль загрожували їм смертю”.

Подив і пошана до Козаччини, його об’єктивність інтерпретації історичних подій, а з тим і чесна любов до землі, якою дріботіли його юні ноги, зродились і скристалізувались у Єнджесевича ще під час його ранньої юности. Задокументував він їх власним пером, пишучи: „Зображення історичних місць, змальованих Сенкевичем, із картинами української природи, якій я міг приглядатися щоденно, разом із людьми, яких я зрозумів, приневолювали мене до застанови над складними відносинами, що єднали, чи радше роз’єднували поляків і українців, однаково колись, як і тепер. Моє захоплення воєнними починами земляків не меншало, але одночасно зростав мій подив до Запорожців. Чар історії наддніпрянських козаків предивно сплітувався в моїй уяві з чаром вітчизняних подій. Незвичайних людей не бракувало ні одній, ні другій стороні. Розбуджувалися тоді несподівані для мене самого рефлексії: чи було це конечним, безвихідним, чи ті небувалі люди мусіли проливати взаємно кров у довгих, смертеносних зударях? І для чого?”

Будучи сином поневоленого тоді польського народу, він глибоко збагнув тьму поневолення. Лягли йому болюче на душу темні національні ночі поневолення не тільки свого, але й українського народу. Промовисто підтвердив він це студентським спогадом з часів визвольних змагань, коли то в катеринославські школи стали вводити українську мову, історію, географію, коли то одним із його учителів був ніхто інший, а самий таки Дмитро Яворницький. „Зворотним моментом у моїх історичних студіях стала книжка про запорізьких козаків. Її автором був Дмитро Яворницький, про якого в тому часі я ще нічого не знав... Довідався я багато дечого, що пропустив Сенкевич. Я переконався, що українці є насправді споріднені з польським народом та іншими слов’янськими народами, але що мають свої окремішні прикмети й окрему культуру, навіть дуже оригінальну і приманчиву. Я перестав дивитися на землі наддніпрянські, як на частину Річпосполитої”.

Ранні двадцяті роки принесли багато змін на мапі Європи. Польщі засяло сонце волі. Роки ті були теж роками масового ісходу з України. Покинув тоді Україну також і молодий Єжи. У віль-

ній Польщі, на Варшавському Університеті, студіював право й філологію.

Він завжди тужив за Наддніпрянщиною, за сторонами юних днів, де закарбувалися в його пам'яті і український народ, і краса української землі, що її відтворив він так кольоритно в своїх „Ночах”, пишучи: „Українська осінь, яку природа проспівує повторно, рік-річно . . . , таке багатство кольорів, яке могло б хіба тільки приснитись, і то тільки людині з мистецько-малярською уявою. . . ” Тож коли пізніше стало можливим відвідати Україну й Канів, він робив це не раз із своєю дружиною Яніною і дочкою Йоанною. В останніх роках його життя, химерне здоров'я обмежило його майже виключно до Варшави. Все таки мав надію, що воно покращає, що зможе відвідати Канаду на запрошення Університету Західного Онтаріо, виступити на Шевченківських святкуваннях у Лондоні, Торонті . . . Радів, що до понад 1.000 сторінок перекладів Шевченкіани, він успів додати переклад значної частини „Енеїди” Котляревського, та що до року, він її закінчив . . . Але 19 листопада 1975 р. із творчих рук Єнджеевича випало перо на віки.

Його літературна спадщина велика. На польську мову переклав він понад 70 романів і повістей, 20 драматичних і ряд поетичних творів. Перекладав визначних грузинських, естонських, італійських, киргизьких, німецьких, російських, румунських, таджицьких і українських письменників. Він есеїст, публіцист, літературний критик та автор багатьох творів з історії літератури, а в тому й української. Він лавреат п'ятьох літературних нагород.

Цікаво, що свою літературну діяльність Єнджеевич розпочав перекладом „Плачу Ярославни” у 1927 р. Та хоч він і перекладав світової слави письменників „великих народів”, як Гайне, Лесінг, Толстой та інших, він не хилив своєї голови перед т. зв. „культурними надпотугами”, віддаючи найбільшу пошану Кобзареві нашого поневоленого народу. „Світова історія, писав він, не знає іншого поета, якого творчість мала б такий великий вплив на співвітчизників, як творчість Шевченка. Шевченко був, можна сказати, геніальним організатором свідомості свого народу”.

Можливо, що якраз таке розумування й приневолило автора до літ праці над найвидатнішим його україністичним твором — „Українські ночі або родовід генія”. Всі три видання (1966, 1970, 1972) цієї широко відомої нашому громадянству, приблизно 700-сторінкової книжки, скоро розійшлися. Кажуть, що пані Єнджеевич робить заходи про четверте видання. Завдяки її заходам переклад „Музики” Шевченка пішов уже до друку в Любліні. Говорячи про „Ночі” й Україну, то в УРСР появилася кілька років

тому тільки короткий їх уривок у київській „Вітчизні”. Нехтуючи широким попитом читача, режим УРСР, здається, подбає про те, щоб він нічого більше й не побачив. Бо ж там багато пишеться про царське поневолення України.

У „Ночах” автор барвисто змальовує нелюдяну суспільно-політичну дійсність тодішньої України й Польщі у системі царської Росії. Перед читачем широко розгортається довкруги особи Шевченка тодішнє закріпачене українське село, колонізоване місто, сваволя поліційної системи, заслання, солдатчина, селянські заворушення, історичні картини народного гніву, національної слави, чи сорому вислужництва темної української національної ночі, та зародки, розпал і вогонь відродження.

Автор п'ятнує недвозначно ту частину колишнього гордого, вільного козацтва, що „квапилося до чинів, а коли йшло про освічену верхівку, то вона або підтримувала поляків, або вислужувалася царям”. У Єнджеєвича читач, разом із Шевченком, дивиться на свій сплюндрований край реалістично. У великій руїні Суботова: „На той вид Шевченка огорнуло почуття вогненного стижду . . . , він добачав профанацію національних пам'яток. Він побачив, як виглядає дно пониження поневоленого народу”. У яскравих контрастах Єнджеєвич зображує висліди трагічних помилок, коли то „провідники народу українського втоптували дорогу на . . . Сибір, дорогу розпочату за царя Алексея; дорогою тією йшли українські гетьмани й полководці: Многогрішний, Самійлович, Палій, Войнаровський . . .”

Автор „Ночей” влучно й правильно наголошує двійність поглядів Шевченка на Богдана Хмельницького. За перемоги над польськими наїзниками він його звеличує, а за Переяслав заслужено проклинає. Подібно нап'ятовує він і Кальнишевського за те, що в критичний момент не сповнив свого національного обов'язку. В його капітулянтстві добачує він ніщо інше, як національну зраду, бо „те, що Кальнишевський піддався без бою, на довший час перекреслило всякі національні аспірації українців . . . за його фатальне рішення заплатила ціла Україна”.

У Єнджеєвича „програний бій для поневоленого народу є завжди виграним. Жертви народу є стократно менші, коли вони є наслідком нерівної боротьби за великі ідеї, ніж тоді, коли народ зрікається своїх прав ради спокійного проживування хліба, поданого рукою ворога”. Тож „коли павуки повигризали на тілі ув'язненого глибокі рани . . . , коли він упродовж десятиліть проживував той поданий рукою ворога хліб у темниці . . .” Кальнишевсь-

кий покутує заслужено. У Єнджеєвича нема для нього багато співчуття.

Подекуди автор звертається також і до своїх національних братів так званої політики „від моря до моря”, чи то у формі сатири, чи співчуття, чи просто одвертими, щирими словами і каже: „Справді цій нещасній громаді людей з’являлися ще історичні фати моргани — давня Річпосполита, що приймала під свої опікунчі крила Литву і Русь”.

У боротьбі за правду, справедливість і підставові людські права, Єнджеєвич спішить із філософічною розрадою всім тим, що караються по тюрмах і засланнях: „Не зважаючи на те, навіть і у мрячній глибині тюрми, відчувається розкіш життя, коли подумати про те, що справжнє вдовolenня знаходиться у власній свідомості, а не у предметах довкілля”. Він реалістично бачить, що „український дуб, осмалений громами, ламаний буревіями, засушений посухами”. Але „народ, який може гордитися таким геніальним поетом, як Тарас Шевченко, не може бути позбавлений... державницького життя”. Він і переконливо запевнює читача: „Що засіяно, виростає... Благословенна кров і терпіння мучеників, це немов небесна роса, що запліднює й вирощує лани волі”.

Шевченко змальований у „Ночах” на тлі героїки й трагедії історії нашого народу, незavidних соціальних і політичних обставин, а зокрема на тлі його світлого змагу за національне відродження, це світовий геній, що з найнижчих верств людства, царського кріпацтва, вознісся до найвищих висот ерудиції, гуманності, культури й сили духа, що вогненним словом боровся за визволення поневолених народів.

Окрім Шевченка, Котляревського і Коцюбинського, Єнджеєвич перекладав також новіших і сучасних авторів — М. Рильського („Шопен”), М. Гуцала („Слава — мати піратів”, „Ликора”), Б. Антоненка-Давидовича, М. Бажана, М. Білкуна, Р. Іванчука, Ю. Коваля, Л. Скирди, П. Тичини, Г. Тютюнника та ін. Йому належить ряд праць про Шевченка, Коцюбинського, Яворницького і Гуцала.

Оригінальність сучасної нашої літератури він розглядає в європейському масштабі; її роля, твердив він, „все більше позначається в європейському літературному світі”. Він виступав із численними доповідями на українські теми як у Польщі, так і на міжнародних з’їздах, часто брав участь у З’їздах Об’єднання Українських Літераторів Польщі, підтримував зокрема нових авторів з

Українського Суспільно-культурного Товариства та допомагав їм друкуватися в різних журналах, як „Жице Літерацке”, „Всесвіт”, „Наша культура”, „Український календар”, „Дніпро” та ін.

Для нас сл. п. Єжи Єнджеєвич чи не найсвітліша постать в історії українсько-польських літературних і національних відносин. Він — добрий польський патріот і щирий приятель українського народу, що правильно збагнув велич ідеалів великого Кобзаря і співзалежність майбутнього обох народів.

Яр. Рудницький

ДО „МАРКО-ВОВЧКІЯНИ” НА ЗАХОДІ

В серпні 1977 р. минуло 70 років від смерти видатної української письменниці Марії Маркович — Марка Вовчка (1834 — 1907). Велика літературна спадщина, широкі знайомства з тодішніми визначними українськими й чужинецькими діячами, унікальна рухливість і часті подорожі заграницю, ідейність і працьовитість — усе те притягало й притягає увагу дослідників до цієї без сумніву „харизматичної” жінки-письменниці.

Для української діаспори цікаві сліди Марії Маркович („Марко-Вовчкіяни”) на Заході. В зв’язку з цим хочемо висвітлити ближче деякі маловідомі факти в цій ділянці, зокрема коли йде про американський континент. Тут насамперед заслуговує на увагу унікальний факт придбання й зберігання рукопису М. Вовчка п. н. „Козацька кров” із 1857 р., що його підписаний закупив разом із рукописами інших письменників для університетської бібліотеки Манітобського Університету в Вінніпезі.

Рукопис „Козацька кров” набуто в Нью Йорку від сл. п. Левка Лепкого, що перевіз його туди після 2-ої Світової Війни з цілою колекцією брата — Богдана Лепкого. В той час (1953 р.), продаючи рукописи М. Вовчка, О. Маковея й Б. Лепкого для українського відділу бібліотеки, Л. Лепкий керувався переконанням, що там їм найбезпечніше й найвідповідніше для місцевих студій українознавства. Зрештою таким переконанням керувалися тоді й інші „новоприбулі”: сл. п. д-р Никифор Гірняк, продавши свою прецінну бібліотеку Манітобському Університетові, родина сл. п. Юліяна Геника-Березовського й ін., включно з вдовою сл. п. проф. Ол. Колесси, Ольгою, від якої підписаний набув тоді „Пом’яник Городиського Манастиря” з 1484 р. Всі вони мали довір’я до того, що відступлені для українського відділу університетської бібліотеки в Вінніпезі національно-кутьтурні скарби йдуть „у добрі руки”. Й будуть назавжди зберігатися в цьому центрі українського життя. Вони не завелися; з розбудовою Департаменту Славістики й його української колекції всі раріора пішли „під ключ” до окремої кімнати й служили, чи й досі служать, як основа для дослідів україн-

ністики, не вважаючи на те, що пізніш зорганізовано й інші осередки студій, головню в Канаді й ЗСА.

Рукопис Марка Вовчка з пододаваними (як здається, рукою П. Куліша) наголосами хотілося було видати фототипічно для вдоступлення його дослідникам. І ось підписаний звернувся з цим проєктом до Т-ва ім. М. Маркович при Читальні Просвіти в Вінніпезі, використовуючи його 25-літні ювілейні святкування в 1956 р. Велися дискусії, був показ рукопису на ювілейному святі 2 грудня 1956 р., все ж, коли треба було здепонувати відповідну суму на оплату коштів друку, справа застрягла. Фондів не зібрано й рукопису не видано.

Як в усіх справах так і в цьому випадку „виграв” хтось третій. Підсоветські літературознавці, довідавшись з української преси в Канаді про „ювілейні заходи” й їхню невдачу, задумали видати рукопис своїми коштами. Вони звернулися до В. Свистуна в цій справі; той написав до президента Манітобського Університету д-р Г. Г. Савндарсона прохання в справі фотокопії „Козацької крові” й на доручення університетської „влади” треба було ці копії зробити. В. Свистун переслав їх із супровідним письмом до Києва й нарешті „Козацька кров” появилася в „Радянському літературознавстві”, розуміється в недостатній формі (передрук фотостату не те саме, що передрук оригіналу!). А українська „діяспорна” наука не займалася більше тією справою. Забуло про неї й Т-во ім. М. Маркович. Єдине, що вдалося було тоді зробити, це розпоширити фотокопії рукопису по бібліотеках Заходу. Підписаний вислав їх туди, а власноручно передав одну з них Архівові міста Бад Швальбаху з нагоди відмічування в ньому річниці перебування там М. Маркович у 1858-1860 рр.

І так перед українською наукою стоїть дальше відкрите питання: як видати в удосконаленій формі рукопис Марка Вовчка „Козацька кров” і цим вдоступнити його дослідникам не тільки в Україні, але й поза нею сущим? Бо, як сказано, київське видання з фотокопії далеко недосконале.

Степан Чорній

ІСТОРІЯ ХАЙ ЗНАЄ ПРАВДУ

У львівському журналі „Жовтень” ч. 9, 1976, у розділі „Мистецька палітра” поміщено чотири статті, присвячені корифеєві Галицького театру Йосифові Стадникові з нагоди століття з дня його народження.

Петро Медведик, автор статті „Йосип Стадник” (стор. 130-132), старався дати у сконденсованій формі історичну добу, на тлі якої насвітлив силуету видатного майстра української сцени. Автор вірно підкреслює, що Стадникова понад 50-літня сценічна праця (1894-1947), — його, згідно з думкою автора,

„багатогранна творча індивідуальність відбилася у різних сферах театрального мистецтва. Йосип Стадник як автор, довголітній режисер і директор театральних колективів, перекладач світової драматургії і лібретто оперет, видавець, педагог і організатор мистецьких закладів у Києві і Львові та культурно-громадський діяч зробив надзвичайно багато, щоб у тяжких умовах соціального і національного поневолення Західної України вище піднести сценічне мистецтво й наблизити його до рівня світового театру”.¹⁾

Вірно також говорить П. Медведик, що за своє сценічне життя Й. Стадник зіграв „понад 130 ролей”, „поставив понад 240 вистав (160 драматичних творів, 15 опер, 50 оперет і близько десятка сцен у Театрі мініатюр)”. Говорячи про Й. Стадника як режисера-педагога, автор перераховує імена талановитих акторів, яких виховав Стадник (А. Бучма, М. Крушельницький, С. Федорцева, Я. Геляс, Є. Коханенко, О. Рубчаківна), але чомусь не згадав славетного Леся Курбаса, який у своїй молодості також працював у Театрі „Руської Бесіди” у Львові під режисурою Й. Стадника. Звичайно, Лесь Курбас — персона нон грата у „вільній Країні Рад” і згадувати про нього в „суверенній УРСР” багато авторів боїться.

В такому ж боязливому тоні, чи то пак „радянській об’єктивності”, пишуть Валентина Бучма-Бжецька про А. Бучму і Й.

Стадника у статті „Сторінки творчої дружби”,²⁾ Олександр Сердюк у статті „Талановитий подвижник театру”³⁾ та Анатолій Кос-Анатольський у статті „Мистецтво служить правді”.⁴⁾

Усі чотири автори, немов змовились і мовчать про останні роки життя Й. Стадника. Ніхто з цих авторів не згадав, яку страшну трагедію пережив цей великий артист і режисер-ерудит у „суверенній радянській Україні” з волі партії і КГБ. За всі свої заслуги і титанічну працю на українській сцені Й. Стадника на 71 році життя заарештовано у Львові 1947 року, де він працював режисером у театрі Юного Глядача ім. Горького разом із своїми дітьми Яремою і Стефою та зятем Я. Гелясом.

На закритому судилищі „справедливе радянське правосуддя” засудило Й. Стадника на десять років концтаборів як українського „буржуазного націоналіста і ворога народу”. Так цього 71-літнього корифея Галицького театру запроторено до соловецького ГУЛагу, а Ярему і Стефу кагебісти цькували так довго, аж ось одного ранку 1949 року Ярему знайдено мертвим (містерійно отруєний газом) у його ж мешкані, а Стефа з Гелясом змушені були покинути Львів і виїхати на схід. Обое вони влаштувалися в Харківському Театрі ім. Т. Шевченка.

У 1953 році, у березні, помер кат народів — Сталін, і скоро після цього почали засуджувати його злочини і культ його особи. Багато в’язнів звільнено. Повернувся з ГУЛагу й Й. Стадник у 1954 році до Львова, де й по кількох місяцях того ж року помер.⁵⁾

Після 10-літнього перебування в Харкові Стефа Стадниківна разом із своїм чоловіком Я. Гелясом повернулися до Львова і зараз працюють у Театрі ім. М. Заньковецької.

1.) Медведик, Петро, „Йосип Стадник”, Жовтень, ч. 9, 1976, стор. 130.

2.) Жовтень, ч. 9, 1976, стор. 133-135.

3.) Там само, стор. 135-136.

4.) Там само, стор. 137.

5.) Автор цих рядків працював тоді актором у театрі ім. М. Заньковецької у Львові і був свідком усіх цих подій.

Марія Струтинська

СВЯТИЙ ІВАН НОЙМАН

(1811 — 1860)

Коли ми приїхали до Філядельфії після війни, то зараз об'єдналися в Марійській Дружині св. Ольги. Все, що в'язалося з релігією, було нам цікаве на новому місці поселення. Ми шукали того, що нагадувало нам наше світосприймання. Одного разу наша Дружина влаштувала прощу до церкви ОО. Редемптористів на 5-ій Вулиці, де спочили тоді мощі Слуги Божого Івана Ноймана, познайомилися з його діяльністю та молилися на його гробі. Згодом Папа Павло VI проголосив його блаженным (1963), а минуло го року, 19 червня 1977 р., він, четвертий філядельфійський єпископ, був проголошений в Римі святим Вселенської Церкви.

Іван Нойман, чи за американською вимовою — Ньюмен, народився в 1811 р. в Прахатіцах в Чехії. Батько його походив з Баварії, а мати була слов'янкою. Спершу він учився в родинному містечку, опісля в місті Будейовіце. В 1831 р. почав студіювати богословію, яку закінчив у Празі. Був дуже талановитий, а батьки впоїли в нього глибокого релігійного духа. Під час студій Нойман рішив стати місіонарем в Америці. Вивчив чимало мов — англійську, кельтійську (ірландську), італійську, французьку й еспанську; знав, очевидно німецьку й чеську мови, бо народився в Чехії. Його улюбленим предметом була теж ботаніка.

Нойман жив у часах йозефізму, якого творцем був австрійський цісар-ліберал Йосиф II, неприхильно наставлений до Католицької Церкви, яку він узалежнив від світської влади. Навіть професор Ноймана, священик, був прихильником йозефізму, як також чистина питомців. Нойман потерпів через свої переконання, які казали йому триматися лінії Риму, а не цісаря. Його не висвятили, бо було багато кандидатів. Отож за згодою батьків він виїхав на місійну працю до Америки, про що й мріяв.

Це були інші часи і тоді Америка виглядала інакше. Єпископ Нью Йорку Дюбуа висвятив його та призначив до Вільямсзавну, біля Ніягари. Його праця була важка в тодішніх комунікаційних

умовинах. Німецького походження населення було розкинене по цілій околиці. Молодий священик мусів мандрувати від оселі до оселі. Його першим завданням було приготувати дітей німецьких емігрантів до Першого св. Причастя.

По чотирьох роках осамітненого життя, серед великого недотатку й трудів, Нойман рішив вступити до монастиря оо. Редемптористів. Він відбув новіціят, виконуючи одночасно різні зайняття. Як і давніше, йому призначували важкі доручення. Іншому кандидатові на монаха було б неможливо так відбувати новіціят. Але дотеперішнє тверде життя та загартування було вже само добрим новіціят. Монаші обіти склав Нойман у Балтиморі в 1842 р. Його призначили до Питсбургу, де після двох років він став ігуменом, а згодом провінціоначальним настоятелем американських Редемптористів.

Нойман визначався великою скромністю, а що був малого росту, то часто не звертали на нього уваги, не здаючи собі справи з того, хто він. Він не звертав уваги на зовнішні речі, як одяг, був дуже покірний, повний любови до бідних, опущених, яких багато стрічав серед різних емігрантів. Давав радо те, що мав, убогим, не думаючи про себе. Раз трапилося, що йому черевики перемокли, а другої пари він не мав. По геройськи виконував обіт вбогости.

В Римі знали його ревність і в 1852 р. Папа Пій IX призначив його четвертим філядельфійським єпископом. Отець Ліц, Редемпторист (відомий з того, що писав листа у справі звільнення пок. єп. Величковського до своїх властей, на прохання нашої Дружини), який працював чи не ціле життя для справи Ноймана, а зокрема впродовж останніх 21 років, коли його питали, що найважливіше, щоб стати канонізованим святим, сказав, що підставою для того є перш за все святе життя даної людини, а не широка успішна діяльність. Все таки для проголошення кандидата блаженним потрібні два видатні чуда. З історії життя Ноймана знаємо про чудесне видужання 11-літньої дівчини-італійки з важкого перетонайтис. Вона живе досі, називається Ева Пантані, є матір'ю двох дітей, втішається повним здоров'ям. В церкві оо. Редемптористів на 5-ій Вулиці є зображенням того чуда.

Друге чудесне оздоровлення, це вилікування пораненого в автомобілевім випадку 19-літнього Дж. Кент-Ленагена. Лікарі не робили надії на його видужання, але його батьки ревно молилися на гробі Ноймана і, коли вони діткнулися його мощами цього святця, він нагло видужав (1919). Він став учителем музики, на свято канонізації їздив до Риму.

Для визнання блаженного гідним почитання в цілій Все-

ленській Церкві потрібне було ще одне велике чудо. Ним було видужання 6-літнього Михайла Фленігена з Філядельфії з недуги рака. Лікар, що перевіряв хворого хлопця, заявив, що для нього нема можливості видужання. Батьки дитини знали, що випадок був безнадійний, але вони звернулися з молитвою до Бога через заступництво Івана Ноймана, і занесли хлопчика до каплиці св. Петра при 5-ій Вулиці. По кількох відвідинах стан здоров'я хлопчика нагло покращав, ознаки рака зникли. У 1975 р. лікарська комісія Ватикану рішила, що вилікування Михайла не можна ні науково, ні медично вияснити, і приписала його заступництву цього святого. Це наймаркантніші чудесні факти, про які знаємо.

Як сказав о. Ліц, Іван Нойман дав приклад геройського життя священика і єпископа. В ділянці піднесення культу Пресвятої Євхаристії, він впровадив 40-годинне богослуження в церквах Америки. Хоч його священики не вірили в успішність тієї акції. Одного разу І. Нойман працював до пізньої ночі і знемігся та заснув. Пробудив його запах згорілої свічки, яка все таки не знищила листів, які він написав. Тоді він почув таємний голос: „Так як вогонь не понижив писання, так моя Присутність на вівтарі не буде спрофанована. Отож не вагайся більше здійснювати плян для Моєї більшої слави”. Єпископ Нойман вдруге представив свій плян 40-годинного богослуження в честь Пресвятої Євхаристії, і цим разом він перейшов великою більшістю голосів. Парохія св. Филипа Нері була першою, що це зреалізувала. Від тоді це богослуження поширилося по цілій католицькій Америці.

Єп. Нойман побудував численні церкви і заклав парохії, не роблячи жадних довгів. Він теж написав катехизм, заклав релігійну спільноту сестер, і врятував другу від ліквідації. Та доля мала стрінути Сестри Облятки Провидіння після смерті їх основника. Сьогодні більше ніж 200 членок того Чина веде школи, садочки і катехизацію в 12 стейтах.

Три жінки перебували тоді в Римі і бажали оснувати захист для працюючих дівчат. Вони старалися одержати дозвіл на створення громади Францішканок. Нойман прийняв їх і оснував нову монашу спільноту. Це були три баварки — Анна Боль Бахман (30 років), вдова, що стала першою настоятелькою нової спільноти, її сестра Барбара Боль (28 р.), і Анна Дорн (21 р.). В 1855 р. відбулися обличини тих монахинь в Америці, а в травні 1856 р. вони склали вічні обіти. Єп. Нойман склав для них правило і цей чин розвинувся під назвою СС. Францішканок з Філядельфії. Вони мають сьогодні близько 1500 членок у 24 дієцезіях ЗСА. Крім цього єп. Нойман спровадив до Філядельфії Сестер Нотр Дам, Сестер від св. Хреста, Сестер Непорочного Зачаття, Братів Хрис-

тиянських Шкіл, Братів від св. Хреста і Бенедиктинців.

Робив це на те, щоб забезпечити учительськими силами католицьке шкільництво у Філядельфії.

Серед невтомної праці його здоров'я знищилося і він ще молодим помер у Філядельфії в 1860 р. на 49 році життя.

Д-р М. Качалуба

СТАРІСТЬ

„Старість, то не радість”, каже наше прислів'я. А все ж таки майже всі люди бажають і стараються дожити до глибокої старости. Модерна медицина та соціальне піклування набагато продовжили людський вік. Очевидно, що цей факт вложив на плечі культурних держав великі економічні тягарі. Роки пенсій продовжилися. Але, з другої сторони, це дало великі заробітки для підприємливих громадян. Виросли, наче гриби після дощу, старечі доми, відпочивальні заведення, геріатричні шпиталі та клініки. З полегшею зітхнули „перепрацьовані”, але спокою та вигоди бажаючі діти, бо можуть так умістити батьків у хоч яким із цих заведень. Стареча пенсія йде на їхнє утримання, здоровельне забезпечення платить лікарське лікування, а діти мають спокій. Але, щоб приятелі, сусіди та їхні власні діти не думали, що вони не стараються про своїх старих батьків, вони раз у тиждень ідуть їх відвідати, запишуть усі відемні сторінки їхнього життя, чи то страви, чи парамедичного персоналу і телефонують лікареві:

— Це ви, пане докторе, лікуєте мою маму в оцім заведенні?

— Я. Про що йдеться?

— Я вчора відвідав її й побачив, що вона якось на здоров'ю підупадає. Також не може всього того їсти, що їй дають. Знаєте, вона не має зубів, зубна протеза їй ранить ясна. Треба би було на дрібніше покряяти м'ясо та всю страву. Потім та її сусідка стогне, отже мама не може спати.

Коли лікар наслухається оцих синівських „турбот” про його „дорогу” маму та всіх лицемірських слівних почувань, каже йому:

— Любий пане! Я вас абсолютно розумію і співчую. Я переконаний, що ваша мама знайшла би у вас дома ту найкращу любовну синівську атмосферу, і цю страву найліпше приготовану, і цей спокій, такий потрібний для її здорового стану, і це піклування про її тілесне та душевне здоров'я, словом усе, що їй полегшить її старечі недомагання та болі й осолодить її останні дні тут на землі.

Хвилину тишина в телефонній трубці... Потім закашляння, а врешті:

— Знаєте, пане докторе, і я і моя дружина — ми обожаємо нашу маму, але взяти її до себе не можемо... Ми мали б одну кімнату більше, але ця кімната сусідує з нашим сальоном... Розумієте, що це би нам перешкаджало при візитах наших приятелів... Я працюю, моя дружина також пів дня працює, дітей треба приготувати до школи... Наближаються вакації, ми хочемо цього року, наприклад, поїхати до Іспанії, щож би вона сама робила... Словом це не йде.

— Я знаю, пане мій, каже лікар. Ви „обожаєте” вашу маму, але на віддаль.

На цьому звичайно кінчиться телефонна розмова, а мама виглядає свого любого сина кожну суботу..., а син має спокійну совість, що старається про свою стареньку маму. Ось так, або трохи подібно виглядає доля багатьох стареньких батька чи матері. Не далось б цієї долі уникнути? Чому власне старіємося?

Сама старість — сенесценція — це не хвороба, але вона може привести до багатьох хворіб. Довгий час думалося, що причиною старіння була функціональна альтерація внутрішніх секретій. Модерна експериментальна медицина доказала, що недомагання внутрішньої секреції, наприклад статевих органів або гіпофізи, приводить організм до точно означених клінічних симптомів, але не до старіння, як прямого наслідку. Експериментальна геронтологія, студіюючи молекулярну біологію, говорить про т. зв. старіння біомолекулярне, базуючи свої експерименти на модифікації клітинних елементів під час старіння. Є доказане, що старіння організму не проходить гомогенно. Деякі тканини не старіються, або майже непомітно, як наприклад епітелій. Коли одна клітина епітелія кишечника вмирає, її моментально заступає друга. Навпаки, існують клітини, що не поновлюються ніколи. Вони раз у житті сформувалися, жили, виконували свої функції аж перестали. Найяскравіший приклад це гангліонарні клітини центральної нервової системи. Вони не творять мітози, цебто розмноження поділом.

Знаємо, що основними складовими частинами клітини є ядро, цитоплазма та оболонка. В клітинних ядрах знаходяться хромосоми, утворені з нуклеопротейнів. В цих останніх саме знаходиться дезоксирибонуклеїнова кислота (також рибонуклеїнова). І саме в цій дезоксирибонуклеїновій кислоті відіграються всі якості та виконуються всі клітинні завдання. Тому що гангліонарні клітини, як уже сказано, не поновлюються, макромолекула дезоксирибонуклеїнової кислоти старіється. Вона входить до стадії „затвер-

ділості”, злучуючися з гістонами, що її оточують. Постають фальшиві протеїни, а ця модифікація нуклеопротеїногангліонарних клітин спричинює їхню смерть. Але тому, що організм має величезну кількість гангліонарних клітин, це явище проходить спочатку без спостереження. Аж згодом, коли ряди гангліонарних клітин рідшають, починають проявлятися недомагання. Одно з найперших — це втрата пам’яті. Знаний образ пацієнта, що приходить до лікаря з папірчиком у руці. На цій паперці він значить собі, вже від кількох днів перед приходом всі симптоми своїх хворіб, всі питання, які хоче лікареві поставити. На питання лікаря, котрі ліки він тепер уживає, пацієнт каже: „Скажіть мені, а я вам скажу, чи це той лік, чи ні”. При розмові пацієнт шукає слів, його реакція є повільніша. Спостерігається пертурбація органів змислу, зниження квалітативних та квантитативних вражень, втрата регуляції вегетативних функцій тощо. Причиною тих усіх явищ є клітинна редукція в сфері нервових вузлів (ганглії).

Але також у мускулярній системі не твориться мітоз, цебто поділ клітин, (абстрагуючи від клітинної регенерації після поранення). Старіння м’язової тканини бачимо при зниженні працездатності. Біохемічно це явище дасться пояснити зниженням кількості фосфокреатину в м’язах. Це через послаблення впливу дезоксирибонуклеїнової кислоти. Цей вплив дасться поліпшити адекватною дієтою та таким чином поліпшити функцію м’язової системи у старців.

Процес старіння дасться доказати також в колагенах, цебто білковій речовині з групи склеропротеїноідів. Ця білкова речовина є найбільше розповсюджена в цілому організмі. Вона знаходиться в сполучній тканині, в шкірі, в сухожилках та суглобах, в суглобових хрящах та кістках. Сам колаген це макромолекула, утворена з трьох поліпептичних волокон, накручених на себе гелікоїдним способом. Ця екстрацелюлярна макромолекула не поновлюється ніколи за весь час свого існування. Тому тут говорить про процес старіння. Знищення макромолекулярної структури колагену приводить до основних фізичних змін сполучної тканини. Так твориться, розповсюджений у старців, артроз.

Про хвороби в старшому віці треба би було написати окрему працю. В цій короткій статті я хотів показати, як доходить до старіння на біологічній основі. Раз уже дійшло до старости, це не хвороби, що найбільше вражають лікаря, але психологічний стан старців. Багато з них дуже боляче й зі страхом спостерігає негативні зміни, що появляються в їхньому організмі і бороняться різними психологічними реакціями, як депресія, гіпохондрія, недовіра, підозрівання, параноїчні ідеї тощо. Інші стають подразне-

ні, агресивні. Часто старечі подружжя проходять дуже важкі хвили. Коли бачу таке подружжя, де одне на другого складає вину, питаюся їх, чи вони бачили фільм „Kit”, в якому Жан Габен відтворює роль ось такого „незносимого” старця. Як кажуть, що не бачили, тоді їм переповідаю зміст фільму.

Знову інші приходять до конфлікту з дітьми. Одна моя пацієнтка недавно говорила мені, що вона дістає маленьку пенсію, а з цієї пенсії ще дає 100 франків своєму синові та невістці, які прекрасно заробляють. Одного місяця каже синові:

— Цього місяця не дам я вам, діти мої, тих сто франків, бо мушу купити собі суконку. Стара вже подерлася.

— Ой мамо, каже син, цього нам не робіть, бо жінка вже вписала тих сто франків до нашого бюджету.

Інший син каже своїй старенькій матері:

— Ви, мамо, не витрачайте багато грошей, бо похорон тепер дорогий.

Не дивно, що констатуємо в них подразнення, недовіря, депресію.

Ось такі слова колять старих батьків до глибини серця. Але й старенькі, що не мають дітей, або їхні діти живуть далеко, попадають від самоти у депресивний стан. Тому лікар мусить займатися не тільки їхніми хворобами, але й душевним та соціальним станом. Він має до помочі великий парамедикальний персонал: медсестри-асистентки, фізіотерапевтів, ерготерапевтів тощо. Крім цього існують клуби для старців, курси гімнастики, організовані вакації тощо. Все це, очевидно, стосується старців, у яких інтелект є ще мало порушений, з якими можна співпрацювати при лікуванні. Гірше є з такими, в яких немає вже пам'яті, немає влади ні в руках, ні в ногах. Вони лежать, або їх возять на візках у старечих домах. Вони абсолютно здані на поміч чужих людей (медсестер). Їхні діти приходять раз на тиждень запитати лікаря чи медсестру про стан їхнього здоров'я, принесуть їм солодощі й на цьому кінчаться відношення дітей до батьків. Цікаво, що навіть у тих з дуже порушеною пам'яттю, заховується маленька іскорка про їхніх дітей. Вони заєдно повторяють: Моя дочка, або мій син тут був. Ви його не бачили?

— Бачив, кажу, а при цім думаю собі: саме вчора ваш син телефонував, кажучи: „Я думаю, пане докторе, що моя мама вже довго не потягне, правда?” Завжди приходять мені на думку читання з книги Сираха: „Хто шанує батька, той гріхів збувається. Хто звеличує матір свою, той немов скарби збирає. Хто шанує батька, той матиме втіху у дітях, і в день своєї молитви буде вислуханий. Дитино, допомагай своєму батькові в старості і не за-

мучуй його за життя; і коли розум ослабне, будь поблажливим; не зневажай його тоді, коли ти повносилий!”

На щастя є діти, що живуть із своїми батьками за цим таким природним Божим законом. Маю кількох стареньких пацієнтів, яким уже минуло 90 років. Вони тішаться особливим піклуванням та любов'ю своїх дітей. Я роблю в них систематично лікарські контролі і завжди знаходжу в їх дітей той самий милий усміх, ту саму терпеливу розмову з їхніми батьками, ті самі жести, лагідні й ніжні. Один інженер має вже 96 років. Він цілком глухий. Його дочка виписує терпеливо на табличці все, що він хоче довідатися в часі моєї візити. Одна моя пацієнтка є вже 34 роки спараліжована і прив'язана до постелі. Треба бачити й подивляти піклування з боку її дочки. Я завжди подивляю її підприємчивість та старання, щоб улегшити болі мами, щоб знизити її довголітні терпіння. Деколи стверджую прямо геніяльні імпровізації, щоб уникнути відлежин зболеного та zdeформованого хворобою тіла. На стогони матері: „Не так сильно, не так нагально перекладай мою ногу! Помаленьку обертай мене! Ой, не так давай цю подушку!” і т. д., дочка погладить її по блідому лиці:

— Ось так, мамо? Так уже краще? Вже менше болить?

Старенька скривиться до усміху і спокійніше віддихає.

За сорок два роки мого лікарювання я бачив багато людського горя, багато робив і далі роблю, щоб лікувати хвороби, улегшити болі, але я переконаний, що для стареньких людей найкращий додатковий лік — це любов і піклування їхніх дітей.

РЕЦЕНЗІІ

THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S SONNETS. A Stylistic Analysis, by Orysia Prokopiw. University of Ottawa Press & Gateway Publishers Ltd. Ottawa — Edmonton — 1976. 334 pp. 8°. University of Ottawa Ukrainian Studies №. 2. Editor: Constantine Bida.

Праця п. Ориси Прокопів, докторантки Оттавського університету про українські переклади Шекспірових сонетів є важливим вкладом в українське літературознавство, виконаним під авспіціями проф. д-ра Константина Біди, голови слов'янських студій в Оттавському університеті. Докторантка перший раз охоплює і наświetлює повністю проблему українських перекладів Шекспірових сонетів українськими поетами. Це: Максим Славінський, Павло Грабовський, Іван Франко, Святослав Гординський, Ігор Костецький, Яр Славутич, Василь Онуфрієнко, Остап Тарнавський, Дмитро Паламарчук, Святослав Караванський. Докторантка опрацювала всі доступні їй українські переклади названих поетів. На вступі своєї праці вона відмітила труднощі перекладання сонетів Шекспіра через спеціальну структуру цього літературного жанру та через Шекспірові інновації не тільки щодо змісту, форми, побудови станців, римування і метричність (ритм).

Наступну частину праці присвячує авторка розглядові формальної побудови сонета впроваджуваного Шекспіром, це: октави, секстети, кварени. Далі реторичні фігури: апострофа — як засіб звертання до когось, анафора — повторення певного слова або окремих звуків на початку кількох строф, віршів або піввіршів, традиція (анжамбман) — перехід із одного рядка в наступний, антиметаболя — повторення в другому реченні останніх слів попереднього, але в зворотному порядку, до речі в різновидах, лексичному, семантичному, синтаксичному. До інших реторичних фігур належать анадиплоза — починання речення кінцевими словами попереднього, паралелізм, антитеза — протиставлення, антанакляза — повторення того самого слова в різних значеннях, гомофонія — одноголосся.

Особливу увагу присвятила докторантка нюансам мови Шекспіра в доборі слів, граматичних форм і передусім поетичних фігур, притаманних англійському поетові, розглядаючи сонети 18, 130, 60, 46, 19, 11. Після таких, немов вступних, а властиво точних студій над Шекспіровими сонетами п. Прокопів переходить до докладного огляду й аналізу перекладів названих Шекспірових сонетів українськими поетами, покликуючися також і на літературознавчі студії самих перекладачів та інших літературознавців. Авторка розглядає переклади того самого, або різновидого сонета кількома нашими перекладачами, тонко характеризуючи літературну вартість кожного перекладу. Не легко авторці, як і кожному дослідникові, вирішити, котрий із українських поетів перекладає найкраще; це залежить від сонета, його змісту та його форми, а далі від хисту перекладача. Досить свободно, передаючи лише основну думку, тон і форму сонетів, перекладає М. Славінський, П. Грабовський та С. Караванський. З великою точністю, передаючи зміст і зберігаючи форму, прикметну Шекспіровому стилеві, перекладає І. Франко. Зміст і форма в повній гармонії, тільки деколи розмір Франкового вірша не відповідає Шекспіровому. Переклад 30-го сонета пера Франка найкращий. Це, за війнятком Караванського, старші поети.

На думку пані Прокопів з молодших, сучасних поетів найкраще перекладає

С. Гординський. Сам близький своєю поетичною творчістю до неокласиків, знавць знаменитий і Шекспірової англійської мови, вмів вдуматися в Шекспірів сонет, його зміст і основну думку — ідею та форму. Тому його переклади перфектні під кожним оглядом, спеціально щодо добору слів, які передають зміст і думку Шекспіра. Подібно й І. Костецький, хоч і не в перекладі кожного сонета, визначається точним витонченим переданням змісту й тону вірша, часом із тривіальними висловами. Старається наслідувати „бароковий” стиль Шекспіра, впроваджує деколи нові форми, добирає слівництво, щось у роді архаїзмів. Це ніби Шекспір українською мовою, але — не Шекспір.

О. Зуєвський старається при досить точному перекладі вживати добірного словництва, щоб передати зміст та ідею не тільки цілості вірша, але й кожного вислову. О. Тарнавський дбає про точний і мистецький переклад, зміст і основну думку з формального і синтаксичного боку. Він опановує легкість у ясності композиції й передачі Шекспірової мови. В. Онуфрієнко успішно відтворює риторичні фігури оригіналу (наглядно пізнати це в 8-ому сонеті). Вміння його точно передати зміст сонета пов'язується з природністю й легкістю вислову думки і змісту.

Сучасний підбольшевицький поет Д. Паламарчук передає не так зміст Шекспірового сонета, як добірним словництвом і мелодійністю мови прецизність вислову. Однак загальний тон у перекладі сонетів не відтворює справжнього Шекспіра, за те маємо можливе уявлення Шекспірового духа, духа епохи, спеціально по-мистецьки подану антаклазу.

У висновках п. Прокопів, довершивши продуману й джерельну студію про переклади Шекспіра на українську мову, стверджує факт зацікавлення великим англійським поетом і привласнення його українській літературі. На її думку українські перекладачі створили у нас Шекспірову школу, яка вкаже нашим майбутнім дослідникам і поетам шлях і способи перекладання поета світового значення. Сама ж п. Прокопів проробила велику роботу в ділянці української Шекспіріани, поклавши основи під цю частину українознавства. Друкуючи свою працю англійською мовою, знайомить англомовний світ про зв'язки української духової культури з англійською. Глибока подяка за це належить п. Орісі Прокопів, як також і проф. Константинові Біді, який включив так важливу дослідну працю в рами славистичного семінара Оттавського університету й уможливив видрукувати її у серії Українських студій.

Василь Лев

ЯР. РУДНИЦЬКИЙ, З ПОДОРОЖІ ДОВКОЛА СВІТУ, Вінніпег, 1972, 210 стор.

Д-р Ярослав Рудницький, колишній голова Славистичного відділу Манітооського університету, найдіяльніший український учений поза Україною. Участь у багатьох міжнародних наукових конференціях і з'їздах, виклади у чужинських університетах, відвідини діячів науки, — все це зумовлює подорожі буквально по всіх материках нашої планети.

Крім наукових праць, що мають уже немалий відгос у всьому світі, Яр. Рудницький із не меншим успіхом виявляє свій справжній хист письменника. Досі з'явилися чотири книжки його цікавих нарисів: *З подорожі навколо півсвіту* (1955), *З подорожі по Скандинавії* (1957), *З подорожей по Канаді, 1949 — 1959* (1959), *З подорожей по Італії* (1965), а недавно вийшла в світ найбільша, п'ята книга, *З подорожі довкола світу*.

Як і в попередніх книжках, в останній публікації Яр. Рудницький зосереджує свою увагу на улюбленій тепер темі „Україна і світ”. Де б не бував наш учений, скрізь він цікавиться передусім українською, шукає, перш за все, слідів наших попередників, занотовує успіхи й недоліки сучасних українців, задумується над тим, як саме поліпшити стан українського посідання в світі. Справжній амбасадор нашої науки поза Україною після другої світової війни (не робимо жадного

перебільшення в такому окресленні енергійної діяльності вченого) та організатор її в Канаді, де він прожив майже чверть сторіччя. Відчуття місії українського вченого, одержимість ідеєю українського визвольного руху, що вже ви-йшов із гетта громад і партій, стаючи ваговитою міжнародною проблемою, — ось що позначає всю наукову і громадську діяльність Яр. Рудницького.

З подорожі довкола світу має понад 50 розділів (деякі лише по дві-три сторінки), кожен із виразно окресленою темою, із зосередженою думкою. Роки останньої подорожі (1970-71) збіглися зі сторічним ювілеєм Лесі Українки, півсторіччям Українського Вільного Університету, обговоренням „двомовності й двокультурності” (автор книги брав участь у праці офіційної урядової комісії в Канаді) та з кількома науковими конгресами, де він читав доповіді на українські теми. Нічого дивного, що саме це висвітлено ширше в книзі. Але інші розділи також дають немало цікавого й нового, напр., відомості про архів нашого славного мандрівника М. Миклухи-Маклая в Сідней (Австралія), про життя українців у Південній Америці тощо.

Збагачений досвідом і нелегким знанням того, як організовувати інертні, байдужі маси, в якому напрямі скеровувати діяльність наших елітарних одиниць, Яр. Рудницький часто подає в книзі дуже цінні спостереження й поради: українознавство, в Південній Америці треба творити за „вінніпезьким зразком”, а в Австралії — за „гарвардським” (стор. 20), не починаючи організування нової Української Наукової Ради у Вільному Світі (в якій не можуть брати участі наші земляки з України), а завершити „ініціативу з 1967 р.” (стор. 64), себто розбудовувати існуючу Українську Наукову Раду, що в Канаді вже виконує свою роль об'єднуючого чинника.

Серед багатьох аналогій, висловлених автором книги, варто підкреслити дуже влучне порівняння науково-історичних дослідів Оксани Борушенко в Бразилії з подібною працею Ольги Войценко в Канаді (стор. 197). Поетку Олену Колодій із Куритиби слушно порівняно з М. Лазечко-Гаас у Вінніпезі, але (додамо) друга повинна більше творити, щоб дорівнювати першій, що досягла вже великих успіхів, а наша талановита вінніпежанка не працює на повну пару.

Велике значення, в історичній перспективі, має оборона Яр. Рудницьким літери „Г”, яку заборонено в Україні. Питомий звук, що має у графіці свій відповідник „Г”, здавна існує в українській фонетичі, зокрема в запозичених словах (Вінніпер, Чикаго, колегія...). Навіть часткове його усунення — це збіднення української фонетичної системи. Поданий Яр. Рудницьким меморандум до Об'єднаних Націй — дуже актуальна справа, а нарис із приводу цього звучить як своєрідний мовознавчий універсал!

Новою особливістю книги **З подорожі довкола світу** є правдивий, непідроблений гумор автора. Досі цей гумор іноді лунав лише в особистих розмовах, а тепер яскраво вилився в розділах „Філіпіни без... Влеса”, „Від Лисянського до... Власа”, а найбільше в чудовій стилізації під давню українську літературну мову — в розділах „Влесові Записки о Южной Русі-Америці” та „Із Влесової книги ново-зе(лено) лянської”. Як відомо, у Вінніпезі недавно видано фальшивку, яку дехто приймає за автентичну Влесову книгу. Солідний учений не хотів заходити в дискусію з упорядником і видавцем, зрештою, добрими і щирими людьми, що — на жаль — не розуміють в складних наукових справах. Натомість він тактовно висміяв ту „автентичну пам'ятку — і нікого не образив! Зразок мовної стилізації:

Русь-Америка Южная, Україні дияспорной барз нужная, есть континент из другого боку кулі земской, на котором люди догори ногами и все навпачне як на полкулі сіверной или полношной робити би ся здавали. (Стор. 192)

Читання обох стилізованих розділів справляє освіченої людині велику приємність. Справді, тут хист письменника і досвід мовознавця себе взаємно доповнили, творячи зразки тонкого „лінгвістичного” гумору.

Нова публікація Яр. Рудницького унікальна своїм задумом і виконанням. Студент, учитель і науковець прочитають її, щоб добути нові відомості про стан україніки (в широкому розумінні) у світі. А людина, що жила з книгою, за-

своїть це видання для збагачення свого знання і для розваги. Тож радимо набувати цю непересічну, цікаво написану книгу.

Яр. Славутич

СТЕПАН ЧОРНІЙ: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XX СТОРІЧЧЯ. Український Вільний Університет. Серія: Скрипти ч. 40. На правах рукопису, Мюнхен 1975.

Український Вільний Університет УВУ давніш у Празі, тепер у Мюнхені, відіграв велику роль в систематичному й постійному постачанні університетських підручників із найрізніших ділянок гуманістичних і суспільних наук. В формі „скриптів” вони, ці підручники відіграли велику роль в академічній підготові молодих adeptів українознавства в найширшому цього слова розумінні тим більше, що в підсоветській Україні вони в деяких ділянках не появляються взагалі, а в деяких продукуються в викривленому виді. Це зокрема відноситься до праць із українського мовознавства, що мають на меті „наближувати” українську мову до російської, викривляти її справжню історію, чи фальшиво інтерпретувати сучасні тенденції її розвитку.

В таких обставинах поява кожної праці з ділянки українського мовознавства, чи вона матиме суто науковий характер, чи конспективно-інформативний, чи врешті підручковий, важливий об’єктивний крок в перед на шляху пізнання української мови з позицій незалежної української наукової думки і в інтересі не тільки правди, але й українського національного інтересу. До таких праць належить новий „скрипт” УВУ — *Історія української мови XX сторіччя* проф. Степана Чорнія.

Як вказує сам заголовок праця торкається розвитку української мови в XX сторіччі. Після загальних вступних завваг про мову й правопис узагалі, після вияснення становища української мови в часах української державної незалежності в рр. 1917-21, автор детально обговорює етапи розвитку української літературної мови в радянському періоді, акцію А. Хвилі й його компаніонів у справі „наближення” української наукової термінології до російської, теорію Марра й її наслідки за Сталінської ери, врешті теорію підсоветської двомовності й „злиття націй” та найновіші спроби унормувати граматику й правопис після другої світової війни. При цьому автор наводить багатющий матеріал, автентичні цитати підсоветських мовознавців, а теж і зарубіжних дослідників української мови, зокрема ж праці Р. Смаль-Стоцького.

Хоч у деяких місцях можна б доповнити працю проф. Чорнія і фактичними даними (напр. трагічною долею українського етимологічного словника що від 1961 р. кількакратно заповідався в Києві, а досі не вийшов), а теж і новішою літературою, що її автор не використав, зокрема працями безсторонніх чужинців, то проте цілість „скрипту” дає основний матеріал із історії української літературної мови XX сторіччя й у цьому її вага й цінність, зокрема, коли іде про молоді покоління українських студентів, що не завжди і не всюди мають змогу навчатися про дійсний стан поневолення української мови й українських мовознавців у „суверенній — як пише автор — українській соціалістичній державі” (стор. 28 — не 26, як подано в „змісті”)

Піацу проф. Чорнія треба привітати й побажати їй дальших видань, бо замітє на стор. 2 передмови, що „скрипт видається кількістю 500 примірників”, пригноблива й прикра: невже ж ці примірники мають стати доступними тільки студентам УВУ, а не дістатися до різних бібліотек, наукових закладів, семінарів, університетів по широкому світі?

Яр. Рудницький

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА: ПАПОРОТЬ НЕ ЦВІТЕ. Повість. На матеріалі записок дивізійника. Кліфтон, 1976. 243 стор. 123 x 135 мм.

Дивний заголовок повісті. Здавалось би — романтична пригода, хоч і така представлена в повісті, але на глі подій повних емоцій, переживань, надій і невдач. Сам заголовок це немов зачіпка для назви повісті, ствердження факту, що папороть не цвіте — на основі народного повір'я. Тут цей факт є символом життєвої трагедії двох молодих, що хоч полюбилися палко, то не змогли подружитися. Вона, що одержима патріотичними ідеалами Олени Теліги самопожертвує для батьківщини (справа рідного краю стоїть вище особистого щастя). Він палкий гуцул, інтелігент, що для любови другої потрапить покинути обрану наречену. Він колишній вояк дивізійник, що й після програної надії на визволення рідного краю далі живе плянами й надіями на успішний збройний чин, попав між двох жінок, але чесно бажає розв'язати цей трикутник, віддаючи свою любов тій другій і залишити першу дівчину, що з нею офіційно заручився.

Зміст повісті, що складається з двох частин. I. „Завдання” (ст. 9 — 159), II. „Кохання” (ст. 161 — 243), взятий, як каже авторка, з записок дивізійника, тобто героя повісті Івана Криханюка. Дія зосереджена довкола повісті Івана та його нареченої, Марти, 19-літньої студентки музичної консерваторії, доні аристоктичної родини радника Лідинського, сина австрійського гофрата, його матері і дружини Наталії та їх гурта приятелів з одного боку і товаришів і побратимів дивізійників, Данилка Пишанського, в якого родинні виростав і набирався товариських форм Іван, Тоська Сперкача, Добрині Левицького, Олега Верха, Зенка Костецького. Хоч минула війна, вони далі мріють про збройний зрив проти ворога, стоять до диспозиції полковника Банатюка, а рівночасно студіють і снують пляни свого майбутнього. Саме цій групі дивізійників доручив Банатюк викрасти з державного архіву німецької держави скриньку з важливими для української справи документами. Криханюк обняв провід у нападі на архів, напад удался з жертвами з обох сторін. В утечі перед погонєю допомогла йому Ульяна (Ляна) Ленчик. Її проворність, мужня поведінка і винахідливість та очайдушність заїмпонували Іванові так що зродилася в нього любов, яка переїмилася в палкі взаємини обоїх. Це в другій частині повісті. Іван, палкий гуцул, вирішив зірвати з Мартою й одружитися з Леною, баючи в ній справжній ідеал дружини, товаришки життя, що разом із ним працюватиме не тільки для родини, але й народу. „Ти не квітка, що потребує опіки (як Марта), ти порада, виручка в житті, розрада, і...” — „Я вирізьблена з граніту, — сказала вона на те. Мене ніщо не зломить, не розторожить, хіба якийсь осколок відскочить на бік”. (ст. 240-41). Ляна відмовила йому подружнього зв'язку, не переконана палкими розмовами Івана і переконаннями про його гарячу, справжню любов Ляни. У неї любов народу стоїть вище від особистої. Так Ляна стала для Івана уявним цвітом папороті. Як папороть не цвіте (в уяві загалу), так і любов Ляни до Івана не цвіте, не може зацвісти.

Подію, в якій Іван Криханюк — мужчина між двома жінками, — часто представлювану і в розмовах і в літературі, Дарія Ярославська описала на просторі недового часу, займавої акції, знайденої в записнику дивізійника. Тема „стара як світ”, сталася немов недавно минулою, актуальною із провідною думкою служіння народові, вже після закінчення другої світової війни, втрати рідної землі, чи то підпільною дією вояків із великим ризиком та нараженням життя, навіть кривавими жертвами, чи то самовідреченням для служби батьківщині серед дивних обставин на чужині (Ляна).

Авторка чітко характеризує дієві особи, входячи глибоко в їх психіку їхніми власними діями, або від себе розказує про них. Розповідь її плавка, займава, тому повість читається з цікавістю. Акція тримає читача в напруженні. Після прочитання можна поставити собі питання, чи Іван повернувся до Марти, чи тоді вона погордила ним і вийшла за іншого. Та це не важне супроти основної думки

про посвяту особистого щастя для народу. Може прийти на думку покара Івана за його зраду справжньої нареченої. Півість Дарії Ярославської це новий цінний вклад у нашу літературу, новий дорібок у її знаній вже письменницькій праці.

В. Лев

о. ПЕТРО ЧАВС: У ВИРІ ЖИТТЯ та МОСТИЩА і СУДОВОВИЩЕНЩИНА.

Зредагував д-р Василь Вереш. Видання Дієцезального Музею і Бібліотеки Української Католицької Єпархії в Стемфорді, Конн. 1976. Друк. „Свобода”, Джерзі Ситі, Н. Дж. Обкладинка роботи мистця-майлара Богдана Титли. 376 стор. ілюстр. 80.

Названа книжка, чи радше книга, це нова публікація з ділянки нашої регіоналістики про маленьку частину Західної України, двох колишніх адміністративних повітів, Мостиськ і Судової Вишні. Це вислід довголітньої праці о. Петра Чавса і кількох співробітників, всіх вихідців із рідних земель. Книга складається з двох частин: I. Спогади з власного життя о. Чавса (ст. 3 — 148), II. Мостищина і Судово-вишенщина, (ст. 149-363).

В першій частині о. Чавс подає нарис — хроніку власного життя, від народження посьогодні, його довгого віку понад 90 років. (нар. 26. січня 1883). Автор розказує про своє походження з селянської родини в с. Камінка Волоська-Пільце, про життя від молодечих років, повні цікавих і повчальних фактів, про побут у сільській школі, в Академічній гімназії у Львові завдяки місцевому парохові, о. Вікторові Сиротинському, про богословські студії у Львівській Духовній Семінарії, про одруження з Емілією, донькою о. Іларіона й Іванни Туна, пароха в с. Чорна біля Устрів Долішних, пов. Лісько. Там почав він душпастирську працю, як сотрудник в свого тестя. Як ревний душпастир включився в працю на духовному і також громадсько-суспільному полі. Доля судила сповняти службу капеляна військового під час першої світової війни, згодом душпастирювати в Круkenичах, Мостиського повіту від 1919 р. під польською займанщиною, пережити другу світову війну, большевиків, нацистську Німеччину, знушення польських партизанок у Мостищині під кінець II. світ. війни, які, м. ін., замордували його дружину. Змушений покинути рідне гніздо і рідний край із другим приходом большевиків виїхав на скитальницю спершу в таборах ДП у Німеччині, а згодом переїхав до ЗСА. І там і тут о. Чавс продовжував душпастирську і громадську працю, яку завершив посадою професора староцерковної та української мов в українській Духовній Семінарії ім. св. Йосафата в Вашингтоні. За його видатну і ревну працю преосвященний Кир Йосиф Шмондюк приутив його на заслужену емеритуру в єпископській палаті в Стемфорді, де він в 1978 р. помер на 94 році життя.

Оце перша частина особистих спогадів о. Крилошанина Петра Чавса, в яких він представив себе як доброго чоловіка, батька родини, ревного священника і суспільника. Факти із діяльності й життя о. Чавса головню про виїзд у заморські країни, підтверджені численною кореспонденцією з різними впливовими особами, передусім Владиками: Блаженнішим Патріярхом Кир Йосифом, митрополитом Кир Константином Богачевським, Архиепископом Кир Іваном Бучком, Преосв. Кир Йосифом Шмондюком, Преосв. Кир Ярославом Габром, Преосв. Кир Мирославом Марусином, Преосв. Кир Андрієм Сапеляком, о. Прелатом Петром Голинським, о. Шамбеляном Павлом Іваховим, о. Шамбеляном Михайлом Бохневичем, о. Проф. Мелетієм Войнаром, о. Ректором Шамб. Василем Макухом і ін.

В другій частині книги (ст. 151-163) подано опис історичного і культурного розвитку міст і сіл у повітах Судова Вишня та Мостиська, де в селі Круkenичах цього повіту душпастирював о. Чавс в рр. 1919-1944. Крім матеріялів зібраних і опрацьованих о. Чавсом подати статті про життя сіл чи містечок, головню найбільш свідомих, деякі особи, а то: мгр. Теодор Кокорудз (село Боляновичі, мост. пов. (ст. 242-252), Іван Фаріон, учитель (Пакість, ст. 251-270; автор списав події

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА: ПАПОРОТЬ НЕ ЦВІТЕ. Повість. На матеріалі записок дивізійника. Кліфтон, 1976. 243 стор. 123 x 135 мм.

Дивний заголовок повісти. Здавалось би — романтична пригода, хоч і така представлена в повісті, але на тлі подій повних емоцій, переживань, надій і невдач. Сам заголовок це немов зачіпка для назви повісти, ствердження факту, що папороть не цвіте — на основі народного повір'я. Тут цей факт є символом життєвої трагедії двох молодих, що хоч полюбилися палко, то не змогли по-дружитися. Вона, що одержима патріотичними ідеалами Олени Теліги самопосвяти для батьківщини (справа рідного краю стоїть вище особистого щастя). Він палкий гуцул, інтелігент, що для любови другої потрапить покинути обрану наречену. Він колишній вояк дивізійник, що й після програної надії на визволення рідного краю далі живе плянами й надіями на успішний збройний чин, попав між двох жінок, але чесно бажає розв'язати цей трикутник, віддаючи свою любов тій другій і залишити першу дівчину, що з нею офіційно заручився.

Зміст повісти, що складається з двох частин, I. „Завдання” (ст. 9 — 159), II. „Кохання” (ст. 161 — 243), взятий, як каже авторка, з записок дивізійника, тобто героя повісти Івана Криханюка. Дія зосереджена довкола повісти Івана та його нареченої, Марти, 19-літньої студентки музичної консерваторії, доні аристоктичної родини радника Лидинського, сина австрійського гофрата, його матері і дружини Наталії та їх гурта приятелів з одного боку і товаришів і побратимів дивізійників, Данилка Пишанського, в якого родині виростав і набирався товариських форм Іван, Тоська Сперкача, Добрині Левицького, Олега Верха, Зенка Костецького. Хоч минула війна, вони далі мріють про збройний зрив проти ворога, стоять до диспозиції полковника Банатюка, а рівночасно студіють і снують пляни свого майбутнього. Саме цій групі дивізійників доручив Банатюк викрасти з державного архіву німецької держави скриньку з важливими для української справи документами. Криханюк обняв провід у нападі на архів, напад удався з жертвами з обох сторін. В утечі перед погонею допомогла йому Уляна (Ляна) Ленчик. Її проворність, мужня поведінка і винахідливість та очайдушність заімпонували Іванові так що зродилася в нього любов, яка перемінилася в палкі взаємини обоїх. Це в другій частині повісти. Іван, палкий гуцул, вирішив зірвати з Мартою й одружитися з Леною, бачучи в ній справжній ідеал дружини, товаришки життя, що разом із ним працюватиме не тільки для родини, але й народу. „Ти не квітка, що потребує опіки (як Марта), ти порада, виручка в житті, розрада, і...” — „Я вирізьблена з граніту, — сказала вона на те. Мене ніщо не зломить, не розторошить, хіба якийсь осколок відскочить на бік”. (ст. 240-41). Ляна відмовила йому подружнього зв'язку, не переконана палкими розмовами Івана і переконаннями про його гарячу, справжню любов Ляни. У неї любов народу стоїть вище від особистої. Так Ляна стала для Івана уявним цвітом папороті. Як папороть не цвіте (в уяві загалу), так і любов Ляни до Івана не цвіте, не може зацвести.

Подію, в якій Іван Криханюк — мужчина між двома жінками, — часто представлювану і в розмовах і в літературі, Дарія Ярославська описала на просторі недовгого часу, займавої акції, знайденої в записнику дивізійника. Тема „стара як світ”, сталася немов недавно минулою, актуальною із провідною думкою служіння народові, вже після закінчення другої світової війни, втрати рідної землі, чи то підпільною дією вояків із великим ризиком та нараженням життя, навіть кривавими жертвами, чи то самовідреченням для служби батьківщині серед дивних обставин на чужині (Ляна).

Авторка чітко характеризує дієві особи, входячи глибоко в їх психіку їхніми власними діями, або від себе розкаже про них. Розповідь її плавка, займає, тому повість читається з цікавістю. Акція тримає читача в напруженні. Після прочитання можна поставити собі питання, чи Іван повернувся до Марти, чи тоді вона погордила ним і вийшла за іншого. Та це не важне супроти основної думки

про посвяту особистого щастя для народу. Може прийти на думку покара Івана за його зраду справжньої нареченої. Півість Дарії Ярославської це новий цінний вклад у нашу літературу, новий дорібок у її знаній вже письменницькій праці.

В. Лев

о. ПЕТРО ЧАВС: У ВИРІ ЖИТТЯ та МОСТИЩА і СУДОВОВИЩЕНЩИНА.

Зредагував д-р Василь Вереш. Видання Дієцезального Музею і Бібліотеки Української Католицької Єпархії в Стемфорді, Конн. 1976. Друк. „Свобода”, Джерзі Ситі, Н. Дж. Обкладинка роботи мистця-малюра Богдана Титли. 376 стор. ілюстр. 80.

Названа книжка, чи радше книга, це нова публікація з ділянки нашої регіоналістики про маленьку частину Західної України, двох колишніх адміністративних повітів, Мостиськ і Судової Вишні. Це вислід довголітньої праці о. Петра Чавса і кількох співробітників, всіх вихідців із рідних земель. Книга складається з двох частин: I. Спогади з власного життя о. Чавса (ст. 3 — 148), II. Мостищина і Судово-вишенщина, (ст. 149-363).

В першій частині о. Чавс подає нарис — хроніку власного життя, від народження посьогодні, його довгого віку понад 90 років. (нар. 26. січня 1883). Автор розказує про своє походження з селянської родини в с. Камінка Волоська-Пільце, про життя від молодечих років, повні цікавих і повчальних фактів, про побут у сільській школі, в Академічній гімназії у Львові завдяки місцевому парохові, о. Вікторові Сиротинському, про богословські студії у Львівській Духовній Семінарії, про одруження з Емілією, донькою о. Іларіона й Іванни Туна, пароха в с. Чорна біля Устрік Долішних, пов. Лісько. Там почав він душпастирську працю, як сотрудник в свого тестя. Як ревний душпастир включився в працю на духовному і також громадсько-суспільному полі. Доля судила сповняти службу капеляна військового під час першої світової війни, згодом душпастирювати в Крукеничах, Мостиського повіту від 1919 р. під польською займанщиною, пережити другу світову війну, большевиків, нацистську Німеччину, знущання польських партизанок у Мостищині під кінець II. світ. війни, які, м. ін., замордували його дружину. Змушений покинути рідне гніздо і рідний край із другим приходом большевиків виїхав на скитальщину спершу в таборах ДП у Німеччині, а згодом переїхав до ЗСА. І там і тут о. Чавс продовжував душпастирську і громадську працю, яку завершив посадою професора староцерковної та української мов в українській Духовній Семінарії ім. св. Йосафата в Вашингтоні. За його видатну і ревну працю преосвященний Кир Йосиф Шмондюк прикритий його на заслужену емеритуру в єпископській палаті в Стемфорді, де він в 1978 р. помер на 94 році життя.

Оце перша частина особистих спогадів о. Кривошанина Петра Чавса, в яких він представив себе як доброго чоловіка, батька родини, ревного священника і суспільника. Факти із діяльності й життя о. Чавса головню про виїзд у заморські країни, підтверджені численною кореспонденцією з різними впливовими особами, передусім Владиками: Блаженнішим Патріярхом Кир Йосифом, митрополитом Кир Константином Богачевським, Архиепископом Кир Іваном Бучком, Преосв. Кир Йосифом Шмондюком, Преосв. Кир Ярославом Габром, Преосв. Кир Мирославом Марусином, Преосв. Кир Андрієм Сапеляком, о. Прелатом Петром Голинським, о. Шамбеляном Павлом Іваховим, о. Шамбеляном Михайлом Бохневичем, о. Проф. Мелетієм Войнаром, о. Ректором Шамб. Василем Макухом і ін.

В другій частині книги (ст. 151-163) подано опис історичного і культурного розвитку міст і сіл у повітах Судова Вишня та Мостиська, де в селі Крукеничах цього повіту душпастирював о. Чавс в рр. 1919-1944. Крім матеріалів зібраних і опрацьованих о. Чавсом подали статті про життя сіл чи містечок, головню найбільш свідомих, деякі особи, а то: mgr. Теодор Кокорудз (село Боляновичі, мост. пов. (ст. 242-252), Іван Фаріон, учитель (Пакість, ст. 251-270; автор списав події

на основі правдивих фактів і свідчень очевидців подій), Іван Сокіл (с. Соколя, Мост. пов. ст. 270-282; тут м. ін., є опис весілля — етнографічна довідка), Роман Лазурко (Чернево, ст. 283-291), мгр. Іван Бонк (Чернево під більшовицькою і німецькою окупаціями, ст. 292-299), Осип Федина (с. Годині, ст. 300-301), Володимир Колцьо (Судова Вишня в рр. 1905-1938, ст. 308-318), Люба Колцьо-Мурин (Перший Листопад 1918 р. в Судовій Вишні, ст. 323-325), мгр. Василь Шот (Початки кооперативного руху в Судовій Вишні, ст. 326-333). До кращих свідомих сіл належали також Малків, Мост. повіту, Дмитровичі і Дидятичі, Бортятин, Довгомостиська, Никловичі і Волчищовичі.

В своїх описах Мостищини і Судововишенщини о. Чавс подає короткі історичні вістки, нариси культурного розвитку міст і сіл, статистику населення в різних періодах історії, головню в ХХ ст. за національністю і віровизнанням, про економічні й культурно-освітні відносини, про працю духовенства, вчителства і культурних діячів, про події обох світових війн і переслідування нашого населення під займанщиною, жертви більшовицького і нацистських режимів, польських патризанок. Особливо присвячено увагу продукції інтелігенції по селах з поіменним вичисленням осіб, між ними д-ра Теофіла Кормоша, д-ра Степана Барана, д-ра Михайла Волошина, Пантелеймона і Теодора Богдана Шпильки, о. монс. Юрія Миляника та Івана Вишенського. Вкінці згадки про померлих і заслужених осіб у цих повітах.

В цілому книга, складена о. Чавсом та його співавторами, дає досить точний і вичерпний образ двох названих повітів. Всі автори використали доступні їм друковані матеріали історичного і статистичного змісту, власні спостереження і переживання та спогади очевидців давніших подій у їхніх місцевостях. Численні ілюстрації підтверджують автентичність поданих фактів. Преосвящений Кир Йосиф Шмондюк, єпископ Стемфорду, Конн., покровитель Дієцезального Музею і Бібліотеки Української Католицької Єпархії в Стемфорді, який фінансував видання книги, написав вступне слово до неї, підкреслюючи вартість її для сучасників і майбутніх поколінь та кропітку працю автора і його співпрацівників. Також і автор подав низку завважень-пояснень щодо своєї праці і змісту книги. Написав також статейку про походження родової назви **Чавс**.

Не дивлячись на кропітку працю і авторів і редактора книги, д-ра Василя Вереша, є в книзі деякі неточності, чи то авторські чи редакторські. Треба подати щонайважливіші: Ст. 19: не **Левинський** а **Левинський**, знаний інж. архітект; ст. 25: знаний географ Рудницький не Михайло, а **Степан**; ст. 25: **москвофільська** не московська партія в Галичині; ст. 40: містечко Берестечко лежить над **Стиром** не над **Бугом**; ст. 41.: під час переїзду медичного персоналу епідемічного шпиталю І-ої Армії, австрійської, через Львів у 1915 або 1916 р. автор спогадів не міг віділати Митрополита Андрея Шептицького, бо тоді він був на засланні в Московщині. Хіба що названий шпиталь переїздив у 1918 р.; ст. 37: в Сараєві вбито 28. 6. 1914 р. австрійського престоло-наслідника **Франца Фердинанда** не **Карла**; ст. 55: більшовики не могли бути в Круkenичах 14. вересня, бо перейшли Збруч шойно 17. 9; ст. 236: професор перемиської гімназії Іван Заяць помер два роки тому на еміграції; ст. 240: діти о. Андрія Пшепюрського Євген, Богдан і Дарія померли в рідному краю, Марія, д-р філософії, зам. Овчаренко, живе в м. Чарлзтон, Ілл. — професор тамашнього університету та УКУ в Римі. На сторінках 164 і 172 під світлинами переставлені підписи. Це недогляд в коректі. Таких недоглядів більше, а то й багато. Ст. 161: Надрага зам. Надраги (род. одн.), ст. 369: о. Кархута зам. Кархут, 262: Вамрія зам. Валерія, 372: Наклович Олена з Дурковичів зам. Дуркотів, 376: Якоманіцький зам. Яксманіцький, 376: Ярослав Іван, Кир, а на стор. 124 виразно: † Ярослав, Єпископ. Титулярта Єпископів не всюди однакова. Годі вичисляти всі помилки, це заняло б багато місця в рецензії. В мові треба би також багато поправок, напр.: 49: одних до других зам. одних до одних, 819 Кир Каролім зам. Каролем, 59: помщаючиць зам. мстячиця, 231: розлюзнення зам. сваволі або розбещення.

Не дивлячись на помилки чи недогляди в друку книжки праця о. крилошанина Петра Чавса і його співавторів дає багатий і цінний матеріал для історії Украї-

ни, зокрема названих двох повітів, що як і інші, є частиною нашої великої країни. Це документарні дані, записані очевидцями підтверджені друкованими матеріалами й джерелами, правдивими, не підробленими під наказом і пресією тих, що хочуть придавити наш нарід. Та такі праці, як ось обговорена, не дадуть загинути нашому народові. Від нашого громадянства і в діаспорі і на рідних землях щира подяка авторам книжки, не менша теж і видавцеві її Дієцезельного Музею і Бібліотеки Української Католицької Єпархії в Стемфорді під проводом Владики Кир Йосифа Шмондюка.

Василь Лев ..

Літопис Української Повстанської Армії, Волинь і Полісся, німецька окупація, книга 1 і 2, з англійським резюме. Відповідальний редактор Є. Штендера, співредактор П. Потічний. Видання Об'єднання кол. Вояків УПА в США і Канаді та Товариств кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Тараса Чупринки (від 2-го тому). Торонто, 1976, 1977, стор. 255, 256.

Створене двома товариствами кол. вояків УПА (що перебувають під впливом різних політичних організацій), видавництво „Літопис УПА” почало реалізувати великої ваги і значення проект опублікування всіх матеріалів, що стосуються історії Української Повстанської Армії. Ця надзвичайно похвальна і корисна ініціатива вже виказалася початковим успіхом. Два томи „Літопису УПА” вийшли з друку і є на руках у читачів. Охайно видані дві книги в солідному технічному оформленні та опрацьовані з науковим апаратом заслуговують на увагу не лише спеціалістів-істориків даної доби, але й ширшого читача.

Редактори збірників з'ясовують у передмові до цілої серії „Літопису УПА” свій план і підхід. Це має бути наукове видання всіх праць, документів та матеріалів з позначенням джерел, впорядковане за певними принципами. Редактори вибрали, в першу чергу, територіальний принцип і будуть містити свої збірники, присвячені окремим землям — Волинь і Полісся, Галичина, Закерзоння і т. д., а так само певним загальним проблемам, напр., діяльність Головного Командування УПА. Не сказано в передмові, скільки томів заплановано, але — як це виходить з перших двох — це буде багатотомове видання, що може дійти при сумлінності редакції і впорядників до кільканадцятьох томів.

Крім документів і опублікованих в Україні матеріалів, передбачено перевидати дослідні праці про УПА, вже опубліковані, як також нові, що їх заплановано написати. Значним відділом „Літопису УПА” мають бути спогади, знов же, вже друковані і такі, що ще будуть написані. Редакція плянує зібрати найповнішу бібліографію праць про УПА та помістити рецензії про різні книжкові появи, що стосуються УПА.

Як бачимо, це амбітний план ентузіастів, як нам відомо, учасників боротьби УПА, а нині фахівців книжкової і видавничої справи. Це і є чи не найкращий додатковий вклад колишніх учасників дійової боротьби у збереження пам'яті про неї для майбутніх поколінь.

Два видані томи свідчать, що „літописний” план реалізується правильно і на фаховому рівні. В першій двох томах є такі відділи: історичні огляди, аналізи, статті; військово-вишкільні, політичні й інформативні матеріали; документи (накази командування УПА, підпільні пресові повідомлення про дії УПА, листівки, звернення); оповідання, нариси, спогади і хроніка подій та дій УПА (лише в 2 томі).

Із статтейної частини варта відмітити в першому томі — солідну спробу історичного огляду „УПА на Волині в 1943 р.” пера полк. М. Омелюсіка (написану в 1953 р.) та програмову статтю І. М. Коваленка, передруковану з „Ідея і чин” (1943 р.). Щойно в другому томі „Літопису УПА” розкрито псевдонім автора, що ним був о. д-р І. Гриньох. Для майбутніх істориків важливо подати тепер прізвиська чи речі, які у свій час ще були законспіровані. Всі статті мають англійсь-

ке резюме. Є відбитки заголовних сторінок підпільних видань, доволі багата ілюстративна частина. Деякі матеріали, напр. звернення УПА до поневолених під-советських народів опубліковані в оригіналі (себто по-російському). Обидва томи мають добре підготвлений індекс.

Хотілось би в майбутніх томах прочитати більше оглядових статей та джерельно задокументовану історію. Напр., напрошується об'єктивне вияснення генези УПА на Волині та взаємини між УПА Тараса Боровця-Бульби і збройними одиницями УПА, створеними ОУН.

З перших виданих двох томів „Літопису УПА” можна судити, що започаткований спільно кол. учасниками УПА задум задокументувати велику епопею цієї нашої новітньої збройної сили буде зреалізований редакцією, впорядниками томів і видавцями, як це вони запроєктували. Українське громадянство, зокрема його наступні покоління будуть вдячні ініціаторам за цей історичного значення почин, а історична наука збагатиться документальними матеріалами про добу, події і людей, що їх хоче викинути з пам'яті народу окупант України. Очікуємо появи дальших томів!

Василь Маркусь

З М І С Т

<i>Инж. Роман Крохмалюк: Іван Пулюй</i>	— — — — —	3
<i>Д-р Вол. Жила: „Великий Льох”</i>	— Шевченкова містерія	9
<i>Ф. Любинецька: Шевченко</i>	— учитель народу — — —	19
<i>Ярослав Гриневич: Релігія в житті і творчості І. Франка</i>	—	29
<i>Д-р Марія Овчаренко: Духова криза П. Тичини (II)</i>	— —	44
<i>Євген Б. Рослицький: Єжи Єнджеєвич</i>	— — — — —	51
<i>Яр. Рудницький: До „Марко- Вовчкіяни” на Заході</i>	— —	58
<i>Степан Чорній: Історія хай знає правду</i>	— — — — —	60
<i>Марія Струтинська: Святий Іван Нойман</i>	— — — — —	62
<i>Д-р М. Качалуба: Старість</i>	— — — — —	66
<i>РЕЦЕНЗІЇ: Яр. Рудницький, З подорожі довкола світу (Яр. Славутич), С. Чорній, Історія української літературної мови XX ст. (Яр. Рудницький), О. Prokopiw, The Ukrainian Translations of Shakespeare's Sonnets, (В. Лев), Д. Ярославська, Папороць не цвіте (В. Лев), о. П. Чавс, У вирі життя та Мостищина і Судовишенщина (В. Лев). Літопис УПА. Волинь і Полісся. Тт. 1 і 2 (В. Маркусь).</i>		71

Редакційна Колегія:

Роман Данилевич, Василь Лев, Богдан Лончина, Марія Овчаренко

Адреса Редакції:

DZVONY, 20175 Lumpkin St., Detroit, Mich. 48234, USA

Адреса Адміністрації:

DZVONY, 2247 W. Chicago Ave, Chicago, IL 60622, USA

Річна передплата 12 дол. Висилати на адресу адміністрації.

